

ІІІ. ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У МЕДІЙНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСАХ

Олена Доценко

ПЕРЕДБАЧЕННЯ ВІЙНИ: СЕМАНТИКА, ПРАГМАТИКА І ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД

Людина завжди прагнула зазирнути в майбутнє і вдавалася заради цього до різних методів. Література й історія культури ряснують прикладами провидінь, передбачень, пророцтв, які, хоч і не завжди були правдивими, безумовно, заслуговують на увагу лінгвістів, оскільки спільною їх ознакою є оформлення мовними засобами уявлення про можливий варіант розвитку подій. Особливо активно людство вдається до прогнозів у пору потрясінь, коли загострюється потреба в упевненості, що всі негаразди минуть і настануть мир, спокій, злагода. Саме такий період переживає Україна нині, тож маємо активізацію прогностиків різного кшталту – від політичних аналітиків до мольфарів та екстрасенсів.

Передбачення давно стали об'єктом наукового осмислення, адже «щоразу більше сучасних дослідників – від сцієнтично орієнтованих прихильників теорії соціальних ризиків та виявлення засад сталого людського розвитку до творців утопічних концепцій трансгуманізму – саме у формуванні належних передбачень майбутнього вбачають запоруку не лише успішності сучасного суспільства,

але й умову виживання людства» (Романенко, 2016, с. 118–119). Упродовж кількох останніх десятиліть активно розвивається галузь знань, зорієнтована на пізнання майбутнього, – футурологія, яку розглядають і як «широку сферу передбачень і фантазій на тему майбутнього», і як «окрему наукову дисципліну (чи міждисциплінарну сферу знань), для якої вже розроблені і погоджені в межах наукового співтовариства власні теоретичні засади, принципи, методи пізнання та основні напрямки наукового пошуку» (Сухорольський, 2018, с. 117). В Україні термін *футурологія* здебільшого використовують для позначення «загальної концепції майбутнього Землі і людства, комплексної дисципліни, що базується на даних суспільствознавчих і природничих наук для дослідження і передбачення майбутнього» (Андрущенко, 2006), і вивчають їх у комплексі філософських дисциплін. Коли ж ідеться про перспективи розвитку окремих галузей життя суспільства, зазвичай вживають термін *прогностика*. Спеціалісти, аналізуючи футурологію та прогностику як сфери пізнання майбутнього, виділяють їх концептуальні й ідеологічні розбіжності: «Прогностику частіше відносять до суто наукового знання, а футурологію пов'язують не тільки з науковими прогнозами, а й з пророцтвами, науковою фантастикою, утопіями й антиутопіями. Відмінність між прогностикою і футурологією має, скоріше, ідеологічне й емоційне підґрунтя, ніж сутнісне, бо західні дослідники проблем майбутнього, як правило, називали себе футурологами, а “східні” (у тому числі радянські) – прогнозистами» (Арутюнов, 2003). Ураховуючи, що визначення об'єкта дослідження футурології та прогностики збігається, вважатимемо, що для нашого дослідження проблема їх дефініювання не є принциповою. Зосередимося радше

на тих принципах формулювання передбачень різних типів, які корелюють із запитам українського суспільства на правдиві передбачення в умовах збройної агресії Російської Федерації, спроможні якнайефективніше запобігти негативним наслідкам від протиправних дій ворога.

Бажання дізнатися, що відбуватиметься в близькому чи й далекому майбутньому, спонукало розвиток наукових галузей, покликаних розробити методологію цього процесу. Активно користуються прийомами прогнозування не лише футурологи та прогностики, а й представники інших галузей знань – соціологи, політологи, маркетологи. Передбачення належать до сфери наукових інтересів літературознавців, оскільки часто постають не як об'єкт наукових розвідок, а через засоби художнього мовлення, якими поспілкувалися письменники-фантасти, чий творчий доробок, зокрема й засоби творення художньої моделі нереального світу, не могли не зацікавити дослідників. Лінгвісти досі не надто активно долучилися до вивчення передбачень, попри те, що мовні засоби їх реалізації видаються досить цікавим предметом дослідження. Мовознавці спорадично торкалися проблеми мовного вираження передбачень різних типів, здебільшого у контексті вивчення епістемічної суб'єктивної модальності висловлення (Арутюнова, 1992; Гальона, 2016; Доценко, 2006; Скибицька, 2004; Ігіна, 2009), дискурсології та комунікативної лінгвістики (Наумук, 2010; Приседська, 2008; Черхава, 2011). Комплексне вивчення особливостей вербалізації передбачень з урахуванням їх потрактування футурологами та прогностиками в українській лінгвістиці досі відсутнє. Проте саме зараз, під час воєнного лихоліття, коли в суспільстві з'явилася гостра потреба спрогнозувати розвиток подій, аби убезпечити себе та свої родини від втрат і по-

трясінь, постала потреба діагностувати медійний простір з метою визначення надійних джерел повідомлень про можливий у майбутньому розвиток подій. В інформаційній какофонії передбачень хочеться знати, кому вірити, а чиї прогнози варто ігнорувати, аби зберегти ментальне здоров'я та об'єктивне сприйняття ситуації, вжити адекватних заходів для забезпечення якісного майбутнього життя. З огляду на це актуальною постає проблема виокремлення й ґрунтовного дослідження філософсько-методологічних концепцій прогнозування майбутнього, семантичного спектра передбачень, засобів їх вербалізації, комунікативної та лінгвопрагматичної специфіки. Задля реалізації окресленої мети варто зреалізувати такі завдання: проаналізувати філософське потрактування передбачення як форми мисленнєво-мовленнєвої діяльності, його класифікаційні та методологічні характеристики; дослідити особливості семантичного поля передбачення, його вияву в умовах російської воєнної агресії в Україні; схарактеризувати мовні засоби реалізації епістемічного гіпотетичного значення модальності передбачення; вивчити комунікативну й лінгвопрагматичну структуру прогнозів, оприлюднених українськими та закордонними аналітиками, державними діячами, представниками езотеричних напрямів пізнання майбутнього у ситуації повномасштабним вторгненням РФ на територію України.

Передбачення як форма мисленнєво-мовленнєвої діяльності

Зазирати в майбутнє – річ буденна для людини, оскільки це одна з базових функцій нашої психіки, що зумовила

розвиток людства, «адже передбачення хоча б найближчої перспективи потрібне кожній живій істоті, наділеній психікою, навіть для елементарних дій» (Городяненко, 2004). Подібну властивість психіки називають «*випереджальним відображенням*», «*моделлю потрібного майбутнього*». «Таке передбачення виявляється як на безумовно-рефлекторному (інстинктивному), так і на умовно-рефлекторному рівнях психіки» (Городяненко, 2004). Утім, глобалізаційні процеси вплинули і на цю сферу життя соціуму, а людство занурилося у вир прогнозів, намагаючись навчитися відрізнити найбільш правдиві від оманливих.

Філософський енциклопедичний словник дефініює передбачення як «припущення про напрям розвитку (явищ, відносин тощо), про можливість певних подій, соціальних, технічних рішень та ін.» (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 475). У такому потрактуванні передбачення, основою якого є врахування зв'язків між явищами, протиставлене прикметі як зовнішній ознаці явища.

Дослідники теорії прогнозування одностайні в тому, що передбачення – це форма мисленнєвої діяльності, яка уможливорює «пізнання майбутнього на основі минулого та сучасного. Передбачення включає результат діяльності мислення і сам процес мислення, який зумовлює цей результат» (Сидоренко, 2010).

Традиційно розрізняють наукове передбачення як «діяльність із застосування окремих методів, прийомів та інструментів, які дають змогу уявляти перебіг процесів і явищ у майбутньому в певній послідовності з установленням чітких взаємозв'язків» (Ткаченко, 2009, с. 16), та ненаукове, яке «не застосовує спеціальних наукових досліджень і ґрунтується на передчуттях людини про майбутнє

за допомогою підсвідомості (інтуїтивне); життєвому досвіді і пов'язаних з ним аналогіях, прикметах (буденне); на вірі в надприродні сили, що визначають майбутнє (міфологічне, релігійне)» (Городяненко, 2003).

Наукові прогнози «здійснюється з метою отримання науково обґрунтованих ймовірнісних оцінок можливих шляхів і результатів розвитку, а також потрібних для цього ресурсів і організаційних заходів» (Дяченко, 2016, с. 92–93). Проте надійний результат, як зауважують фахівці зі стратегічного планування, дає поєднання різних технологій прогнозування: «Передбачаючи зміни, потрібно застосовувати як наукові, так і раціональноінтуїтивні (на практиці, добра інтуїція – ефективна стратегія) прийоми й методи, спиратися на складний комплекс прогнозноаналітичних, методичних і соціально-психологічних підходів» (Ткаченко, 2009, с. 16).

Найбільш поширеним способом зазирнути в майбутнє є буденні ненаукові передбачення, основою яких є емпірія: досвід, спостереження за явищами, процесами тощо. Так сформувалися, наприклад, народні прогнози погоди, що є результатом тисячолітнього споглядання навколишнього світу, а також буденні передбачення, які виникають завдяки індивідуальному життєвому досвіду людини. О. Кушнір слушно зауважує, що варто «розрізняти базові можливості передбачення, які притаманні кожному представнику виду *Homo Sapiens* і конкретизовані рівнем розвитку суспільства, у якому він знаходиться – з одного боку, та індивідуальні здатності до передбачення, які базуються на розвитку інтелектуальних та вольових якостей особистості завдяки свідомому тренуванню цих якостей на основі наукової систематизації базових можливостей передбачення – з іншого. Таким чином, можливість передбачення

базується як на повсякденному знанні, так і на знанні науковому» (Кушнір, 2017, с. 207). К. Поппер такі буденні передбачення називає наївним емпіризмом, протиставляючи його науковому завбаченню: «Наше знання, наш досвід сформовані або з накопиченого сприйняття (наївний емпіризм), або зі сприйняття засвоєного, відсортованого і розкласифікованого (погляд, якого дотримувався Бекон і – в більш радикальній формі – Кант)» (Поппер, 2002).

Ненаукові передбачення зазвичай ґрунтуються не на емпірії чи здоровому глузді, а на езотеричному уявленні про світобудову, вірі в надприродні, потойбічні сили тощо. Метою таких віщувань, ворожінь, астрологічних прогнозів є маніпулювання людськими поглядами і поведінкою. Попри змістову розмитість таких передбачень, проблемами з їх верифікацією, у кризові періоди саме вони стають досить популярними навіть на рівні суспільно-політичного життя країни, де їх використовують як інструмент маніпулятивного впливу на настрої певних соціальних груп.

Отже, варто розрізнявати: 1) наукове прогнозування як тип пізнання майбутнього шляхом ґрунтовного опрацювання теорії тієї галузі науки, в якій формулюється передбачення, та проведення спеціальних дослідів; 2) ненаукові завбачення, які «можуть стосуватися здобуття знань про майбутнє не тільки на базі наукових методів, а й на підставі досвіду, здорового глузду тощо» (Сидоренко, 2010); 3) пророцтва й віщування як маніпулятивні комунікативні жанри, пов'язані з міфологією, езотерикою, релігією, утопізмом, які відбивають суб'єктивні бажання мовця щодо майбутніх подій.

Передбачення різних типів мають власну методологію пізнання майбутнього. Наукове прогнозування формується на підставі логічних законів з урахуванням природи

майбутнього як «стану явищ, процесів, який впливає з сучасного і має корені в минулому» (Городяненко, 2003), оскільки «соціальні факти і процеси, особливо нові, а також закони їх розвитку є носіями інформації про майбутнє» (Городяненко, 2003).

Футурологи та фахівці з прогностики виділяють понад 200 наукових методів наукового передбачення, які умовно можуть бути об'єднані у декілька груп:

- 1) «закон причинності, або каузальної (причинної) залежності. Враховуючи його основну ознаку (причина обов'язково зумовлює наслідок) та з'ясовуючи самі причини, можна передбачити і їх наслідки» (Городяненко, 2003). У контексті аналізованих нами передбачень в умовах повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України варто згадати, наприклад, інформацію від 07.01.2022, поширену виданням *The New York Times*: «*A build-up of Russian forces near the border with Ukraine has raised concerns among Western and Ukrainian officials that the Kremlin might be preparing for significant military action, possibly an invasion. This map, compiled by The New York Times, shows troops, tanks and heavy artillery moving into positions that threaten to widen the conflict in Ukraine's east as well as potentially open a new front on Ukraine's northern border, closer to the capital, Kyiv*» (An interview with General Valery Zaluzhnyy...). Те що накопичення російських військ біля кордону з Україною є передумовою розширення конфлікту на сході України та можливого відкриття нового фронту на північному кордоні поблизу Києва цілком однозначно експліковано авторами публікації;
- 2) екстраполяція – «умовне продовження в майбутнє тенденцій, закономірності розвитку яких у минулому і нині

достатньо відомі» (Городяненко, 2003), – яка мала б стати чи не найдієвішим методом прогнозування зазіхань на територіальну цілісність і державність України з боку Російської Федерації, оскільки про таку загрозу неодноразово й досить однозначно говорили представники інтелектуальної еліти нашої держави. Так, у статті Л. Масенко, опублікованій виданням «Радіо Свобода» у 2020 р., наведено фрагменти листів Ю. Шевельова до Ю. Луцького 1990-х років, де йдеться «про загрозу російської агресії, що її слід очікувати Українській державі» (Масенко, 2020): «*Справжня небезпека, на мою думку, – пише Шевельов Луцькому 24 квітня 1992 року, – тільки з півночі – якщо там прийдуть до влади “фундаменталісти” і спорядять другу експедицію Муравйова*». *“Наслідки російських виборів страшні. Кожен третій росіянин за негайне відновлення імперії. У застосуванні до нас – за військову окупацію України. Такий і Єльцин, тільки розумніший і хоче, щоб коза сама прийшла до воза. Вона вже і йде. Біжить. Але шовінізм Росії й росіян справді страшний. Єдиний порятунок – якби Сибір вийшов з Росії і став би об’єктом боротьби число один”* (із листа за 3 січня 1994 року)» (Масенко, 2020). Зараз можемо лише констатувати, що прогноз Ю. Шевельова цілком справдився, і шкодувати, що він був зігнорований тоді, коли Л. Масенко оприлюднила цитовані листи: на шостому році війни, розв’язаної Росією проти України, та за два роки до повномасштабного вторгнення країни-агресора;

3) історична аналогія (виявлення схожості об’єктів) – «оцінка людьми перспектив розвитку явищ, процесів на основі попереднього досвіду за аналогією з уже відомими подібними явищами і процесами», що «є одним з

основних джерел інформації про майбутнє» (Городяненко, 2003). Цікаво, що такі аналогії напередодні повномасштабного вторгнення РФ формулювали й представники українського уряду, зокрема інформаційне агентство Укрінформ наводить цитату Міністра оборони О. Резнікова виданню Financial Times у січні 2021 р.: *«Росія вдерлася до Грузії у 2008, хоча Німеччина й Франція блокували вступ країни до НАТО. Тоді вони теж побоювалися, що можуть Росію якось спровокувати. Тепер Росія гучно вимагає від Заходу «гарантій», що там не візьмуть до НАТО Україну»* (Американські журналісти..., 2022). Мовними засобами вибудовування аналогії тут є паралелізм займенників *тоді – тепер*, які позначають минулу ситуацію блокування вступу Грузії до НАТО і вторгнення Росії до Грузії та теперішню ситуацію в Україні, яку пов'язували з можливостями вступу до НАТО;

- 4) сценарії майбутнього (складання плану бажаного, очікуваного), які соціологи пов'язують із властивостями психіки, здатної формувати «модель потрібного майбутнього» (Городяненко, 2003). Такі передбачення формулюють бажаний сценарій розвитку подій, який вважається найсприятливішим у конкретний час за відповідних умов. Для України, яка попри формальне відновлення державності мусить боротися не лише із зовнішнім ворогом, а й із «п'ятою колоною», що й уможливило повномасштабний напад РФ, таким рятівним сценарієм є сформульоване Л. Масенко: *«Лишається чекати на прихід нового Мазепи. Може, він уже народився»* (Масенко, 2020). Це передбачення є алюзією процитованого у цьому ж дописі видання «Радіо Свобода» листа Ю. Шевельова до Ю. Луцького від 29 березня

1996 року: «...І так на Україні плакається п'ята колона, смертельно для нас небезпечна. Але не можна про це навіть написати на Україні – ні одна редакція не надрукує, незалежно від справжніх почувань. Не знаю, чи новий Мазепа може перемогти в нас, але знаю, що без нього діла не буде» (Масенко, 2020). Ґрунтовний аналіз впливу на ситуацію в державі її очільників, схильних ігнорувати національні інтереси, неминуча загроза вторгнення Росії, описана у цитованих листах Ю. Шевельова, уможлиблює сприйняття такого метафоричного сценарію як науково виваженого, побудованого за законами сучасної прогностики.

Найзагальніші методи передбачення, актуальні з лінгвістичного погляду, сформулював філософ, логік і соціолог К. Поппер, який основою наукового прогнозування вважав спостереження як «процес, у якому ми граємо винятково активну роль. Спостереження – це сприйняття, але лише сплановане і підготовлене. Ми не «отримуємо (have)» спостереження [як ми можемо «отримати» чуттєве сприйняття], а «робимо (make)» його [...] Спостереженню завжди передує конкретний інтерес, запитання чи проблема – тобто щось теоретичне. Зрештою, ми можемо будь-яке запитання перевести у форму гіпотези чи передбачення, до якого додаємо: «Чи так це? Так або ні?» Отже, ми можемо стверджувати, що будь-якому спостереженню передує проблема чи дещо, що нас зацікавлює, щось теоретичне або уможлидне» (Поппер, 2002). Втім, самого лише спостереження замало для наукового передбачення. На думку К. Поппера, науково виважена система пізнання майбутнього формується за наявності двох складників: 1) теорії, яка може бути відомою, наприклад, з підручників; 2) специфічних початкових умов, відомих зі спостере-

жень. Базуючись на певних теоретичних законах та результатах спостережень можна робити «логічні висновки, які поки нам не відомі зі спостережень. Це – передбачення» (Поппер, 2002). Саме про такий тип передбачення розгортання воєнних дій в Україні, базований на теоретичному знанні й аналізі конкретної ситуації, йдеться в інтерв'ю Головнокомандувача Збройних сил України В. Залужного виданню «The Economist». Генерал двічі зауважує наявність знань теорії війни, які він здобув під час навчання у військових закладах освіти й зі спеціальної літератури, а також із практичного досвіду, здобутого з 2014 року: «*I had read a lot of books, I had graduated from all the academies with a gold medal, I understood everything theoretically, but I did not understand what war really meant. But in eight years of war, until 2022, both I and people like me understood it all perfectly well*»; «*Russian mobilisation has worked. It is not true that their problems are so dire that these people will not fight. They will. A tsar tells them to go to war, and they go to war. I've studied the history of the two Chechen wars – it was the same. They may not be that well equipped, but they still present a problem for us. We estimate that they have a reserve of 1.2m-1.5m people... The Russians are preparing some 200,000 fresh troops*» (An interview with General Valery Zaluzhny..., 2022). В. Залужний не пояснює, які саме теоретичні знання дозволяють йому ефективно формувати стратегію і тактику російсько-української війни, адже жанр інтерв'ю не передбачає озвучення таких подробиць, проте він констатує їх наявність, називає джерело таких знань (*I had read a lot of books, I had graduated from all the academies with a gold medal, I understood everything theoretically; I've studied the history of the two Chechen wars – it was the same*). Оскільки

останнім висловленням інтерв'ю та його кульмінацією є передбачення («*I have no doubt they will have another go at Kyiv*»), генерал наводить низку пов'язаних зі збройною агресією Росії та відомих йому зі спостереження фактів, що підтверджують прогноз: 1) *Russian mobilisation has worked*; 2) *it is not true that their problems are so dire that these people will not fight. They will*; 3) *a tsar tells them to go to war, and they go to war*; 4) *we estimate that they have a reserve of 1.2m-1.5m people... The Russians are preparing some 200,000 fresh troops*. Отже, передбачення В. Залужного цілком відповідає логічному потрактуванню суті цього явища К. Поппером, адже є інверсією базової схеми пояснення (Поппер, 2002), яке на основі наведеної в інтерв'ю інформації можна представити так: напад росіян на Київ є вірогідною майбутньою подією, тому що: (аргумент 1) мовець має достатні знання теорії військової справи, аби стверджувати це; (аргумент 2) мовець спостерігає ситуацію довкола пояснюваної проблеми і може навести конкретні факти (початкові умови) на підтвердження висловленої гіпотези.

Наївне емпіричне передбачення базується не на теорії і спеціальному спостереженні, а на досвіді та здоровому глузді. Одним із методів формування такого виду передбачень є своєрідне навчання на помилках, описане К. Поппером: «модифікації схильностей організму реагувати, що утворюють процес навчання, тісно пов'язані з важливим поняттям “очікування” (“expectation”), а також з поняттям “невиправданого очікування” (“disappointed expectation”)» (Поппер, 2002). Такий тип наївного емпіричного передбачення представлений, наприклад, у дописі від 10 серпня 2022 р. із соціальної мережі Фейсбук: «*Дівчатка! Хто з вас пастеризував молоко, щоб зака-*

тати в банки для зберігання? Пробувала в автоклаві, виходить «топлене», смачне, але б хотілося, щоб було світле. Кому смішно, пройдіть мимо. Батьки були в окупації, то не до сміху було. Дякую» (Консервація..., 2022). Очікуваною для більшості учасників спільноти є ситуація, за якої молоко не потрібно заготовлювати для тривалого зберігання, адже цей продукт зазвичай доступний більшості українців. Проте дописувачка має негативний досвід невиправданого очікування: *«Батьки були в окупації, то не до сміху було»*. Крім того, дописувачці не спало б на думку заготовлювати для тривалого зберігання молоко, якби вона не передбачала можливість виникнення схожої ситуації в майбутньому. Отже, у дописі імпліковане передбачення негативного розвитку подій, можливої окупації. Цей прогноз не ґрунтується ні на теоретичному знанні, ні на спеціально організованих та здійснених спостереженнях. Є лише негативний досвід та інформація про початкові умови передбачення (війна триває), тобто є те, що футурологи називають здоровим глуздом. Варто зауважити, що подібні дописи, обговорення необхідності підготовки продуктів для тривалого зберігання в умовах війни впродовж літа–весни 2022 р. були досить частими. До аргументів, пов'язаних із сучасними умовами життя українців (війна, життя в окупації), додаються також згадки про неособистий досвід, який пережили наші предки, зокрема голодомор як умисний акт геноциду українського народу росіянами: *«Ми хоч і не були в окупації, але війна ще не закінчилась, тож в цьому році накрутили банок, стільки ще в нас не було, зараз сухофрукти робимо, насадили всього бато ¹, зима попереду, а ворог вже наш*

¹ Тут і далі збережено правопис першоджерела.

народ голодом морив тож, до всього треба бути готовими» (Консервація..., 2022). У наведеному тексті йдеться про відсутність особистого досвіду життя в окупації, проте згадані колективний негативний досвід українців (*а ворог вже наш народ голодом морив*) та початкові умови (*війна ще не закінчилась*), на підставі яких автор висловлює передбачення можливості негативного розгортання ситуації в майбутньому (*до всього треба бути готовими*). Проте такий прогноз варто вважати оптимістичним, адже дописувачка підготувалася до передбачуваних складних часів (*в цьому році накрутили банок, стільки ще в нас не було, зараз сухофрукти робимо, насадили всього багато*). Отже, для формування наївного емпіричного передбачення мовці використовують особистий та неособистий життєвий досвід, часто негативний.

Попри різні методи пізнання майбутнього, наукове та наївне передбачення мають спільну ознаку, яку К. Поппер називає «горизонтом очікувань» («horizon of expectations») – «сукупність усіх наших очікувань – як неусвідомлених, так і усвідомлених і навіть висловлених певною мовою. У тварин і в малюків також є свої, різноманітні та різні горизонти очікувань, хоча, безумовно, на більш низькому рівні усвідомлення, ніж, скажімо, у вченого, чий горизонт очікувань значною мірою складається зі сформульованих певною мовою теорій та гіпотез» (Поппер, 2002). Такий горизонт очікувань за певних умов має властивість змінюватися або й руйнуватися. Втім, зруйновані горизонти очікувань стають базою для формування нових гіпотез, теорій, що є рушійною силою еволюції як у філо-, так і в онтогенезі. Цим наукове та наївне емпіричне передбачення відрізняється від різноманітних ненаукових пророцтв, основою яких є не теоретичні знання, спостереження, до-

свід, а набір символів, що з'являються хаотично, а їх інтерпретація цілком залежить від життєвого досвіду і спеціальних маніпулятивних навичок провидця, часто пов'язаних із високим рівнем комунікативної компетенції.

Пророки, віщуни та ворожки, які вдаються до передбачення як форми конструювання майбутнього, оперують псевдоаргументами, імітуючи фаховий прогноз та ігноруючи закони логіки, спостереження та здоровий глузд. Зміст таких пророцтв – те, що хочуть почути реципієнти. «Пророцтва, як правило, поетичні й загадкові, але в них, порівняно з науково вивіреними прогнозами, є суттєвий недолік. Події, життєві ситуації, які лежать в їх основі, не відстежуються в процесі їх здійснення, а відтак найчастіше складаються по-іншому, або й зовсім навпаки» (Горбатенко, 2004, с. 33). Методом пошуку інформації про майбутні події тут зазвичай є спеціальні артефакти із символічним значенням, яке розшифровує провидець: карти таро, гральні карти, поведінка астрономічних об'єктів тощо. Велике значення у процесі такого пророкування має ерудиція провидця, знання ним ситуації, про яку йдеться, адже саме від цього часто залежить потрактування символів, які стають відповіддю на запитання таролога чи астролога. Наприклад, у прогнозах таролога Оленки з Канади, в розшифруванні нею карт чітко проступає її світогляд як людини, обізнаної зі специфікою життя країн соціалістичного / постсоціалістичного табору, зокрема СРСР і Куби. У відео на каналі YouTube «Коли ЗАКІНЧИТЬСЯ війна в Україні ❤️UA🇺🇦 □ Таро від Оленка з діаспори в Канади» провидиця шукає відповіді на нагальні питання розгортання російської агресії: *«Тепер я хочу подивитися, що буде далі, бо він дуже лякає весь світ, він дуже лякає Україну і через Україну весь світ. А за Україну*

ми дуже боїмося. Що буде далі в Україні? Перше питання. Королева мечова. Бачите? (показує карту) Тут Україна то є так – королева, як на цій карті. Бо карти вони архетипічні. І що робить та королева? Бачите? В неї є квіти на столі і це навіть не міч, а такий ніж, яким роблять букет. Королева тут робить такий гарний букет собі на столі. Розумієте? То Україна хоче захистити свої права і вона має на то силу. Це карта сили. Королева – це сама висока карта, хто не знає. Не король! А королева в теро сама висока карта. Тепер Україна захищає себе і вона має можливість себе захистити: військові роблять все, що можуть. І вони просто герої всі! Сама Україна, матір-Україна захищає себе. Вона захистить себе!» (Коли ЗАКІНЧИТЬСЯ війна..., 2022).

На карті таро, яку потрактовує провидиця, зображена дівчина в рожевій сукні з рюшами (образ романтичний, але аж ніяк не войовничий), яка ножем формує (обрізає) букет ірисів, що стоїть у вазі на столі. Попри те, що образ дівчини як символу України чи її окремого регіону нині є дуже популярним, аналізована «королева мечова» ніяк з ним не асоціюється. Проте таролог упевнено констатує, що «*Тут Україна то є так – королева, як на цій карті*». Така асоціація не може бути покритикована, оскільки провидиця її пояснює як архетип – «універсальна первинна уроджена психічна структура, що становить зміст колективного безсвідомого» (СУМ-20), тобто образ-символ. Але подальше тлумачення карти ніяк не корелює з поняттям архетипу, адже таролог пояснює зображенням (*Королева тут робить такий гарний букет собі на столі. Розумієте?*) ситуацію, що зараз відбувається в Україні: *То Україна хоче захистити свої права і вона має на то силу. У зображенні карти таро та описі її провидицею відсутні*

будь-які символи, асоційовані із захистом, навіть якщо розглядати це поняття як «місце, притулок, де можна захиститися, заховатися від кого-, чого-небудь; укриття» (СУМ-20). Очевидно, що на карті та в її тлумаченні має йтися про якісь зовнішні загрози, як це бачимо у прикладах до наведеного тлумачення лексеми *захист* Словником української мови: «*У тихий захист вітер би не віяв* (Леся Українка); *Під ганочком найшли непевний захист* *Від зливи одчайдушної* (М. Рильський); *Козаки втискувалися в землю, ховалися за найменшими деревами. Для них село означало єдиний захист* (Д. Білий); // Споруда, пристосування і т. ін., що захищає від кого-, чого-небудь. [...] – *Роботи продовжувати. Встановити електромагнітний протиповітряний захист* (О. Бердник)» (СУМ-20). Натомість на карті таро зображена дівчина, яка стоїть біля залитого сонцем вікна, у яке зазирає пташечка. Однак ці образи тарологом поігноровані. З аналізованого прикладу пророцтва за допомогою карт таро та з інших аналогічних пророцтв можемо дійти висновку, що їх слід розглядати як наївні езотеричні передбачення, що ґрунтуються на знаннях аналізованої ситуації та вмінні таролога описати таку ситуацію за допомогою мовних засобів образності, стилістичного синтаксису (у різних провидців вони є індивідуальними. Тут, наприклад, спостерігаємо вживання лексем з яскравою позитивною конотацією (*матір-Україна, герої*), уособлень (*Україна – королева*), гіпербол (*ніж – меч*), використання окличних речень та риторичних питань (*Вона захистить себе!; Не король!; І вони просто герої всі!; І що робить та королева? Бачите?; Розумієте?*) та немовних знаків-символів, які створюють ефект містичного, надприродного. Цікаво, що уміння бачити в символах те, чого там немає, за великого

бажання його там розгледіти, робить езотеричні передбачення досить популярними, адже відео Оленки з Канади, фрагмент якого ми проаналізували, має понад 640370 переглядів на каналі YouTube та понад 22 тисячі вподобайок.

Отже, для наукових передбачень типовим є використання комплексу теоретичних (загальнонаукових та вузькоспеціальних) і базованих на спостереженнях (спланованому, підготовленому сприйнятті) практичних методів. Ненаукові передбачення ґрунтуються: 1) на життєвому досвіді людини і «пов'язаних з ним аналогіях, прикметах» (буденне / наївне емпіричне); 2) «на передчуттях людини про майбутнє за допомогою підсвідомості» (Городяненко, 2003) (інтуїтивне); 3) «на вірі в надприродні сили, що визначають майбутнє» (Городяненко, 2003), застосовуючи різноманітні прийоми маніпулятивного впливу на адресата повідомлення, типовому для віщувань, пророцтв тощо (езотеричне, міфологічне, релігійне).

Семантичний спектр передбачення в сучасному українськомовному дискурсі

Спектр значень, об'єднаних гіперонімом *передбачення* досить широкий: від наукового прогнозування, ґрунтованого на теоретичних дослідженнях поєднаних з практичними дослідженнями, до ворожіння і вангування. Про це йдеться у наукових працях вітчизняних футурологів: «Слово “прогноз” грецького походження і перекладається на українську як передбачення. Від нього взяла свою назву *наука про закони і методи прогнозування – прогностика*. У сучасному термінологічному словнику прогностики є деякі відмінності між поняттями “передбачен-

ня” і “прогнозування”. З погляду логіки *передбачення* – це *родове поняття*, яке відбиває знання про майбутнє. Термін “прогнозування” – видове поняття, що відображає кількісні характеристики знання про майбутній стан певних систем. Поняття “пророцтво” теж видове відносно до “передбачення”, але воно характеризує знання про майбутнє, одержані від пророків – людей з Божим даром. Трохи відрізняється за змістом від “пророцтва” ще одне видове поняття – “провіщення”, воно має дещо чаклунський відтінок. Є ще одне слово – “передрікання” (у рос. мові “предсказание”), котре як видове поняття віддзеркалює наукові знання про майбутнє, що характеризують якісні характеристики об’єктів прогнозування» (Арутюнов, 2003). Утім, такому трактуванню гіперо-гіпонімічної структури досліджуваного поняття бракує лінгвістичної точності, що зумовлює необхідність дослідження різноманітних когнітивних процесів, поєднаних родовим поняттям «передбачення», на основі всебічного аналізу семантики відповідних лексем, зафіксованої словниками та зrealізованої у сучасному українськомовному дискурсі.

Академічний Словник синонімів української мови наводить такий синонімічний ряд дієслів з ключовим значенням «передбачити»: ПЕРЕДБАЧА́ТИ (уявляти дальший хід, розвиток чогось), ПРОВІ́ДИТИ *уроч.*, ПРОЗИРА́ТИ *уроч.*, ПЕРЕДХО́ПЛЮВАТИ *уроч. рідше*, ПРОЗРІВА́ТИ *рідше*; ЗАВБА́ЧУВАТИ [ЗАВБАЧА́ТИ] (перев. щодо явищ природи); ВІЩУВА́ТИ, ПРОРОКУВА́ТИ, ПРОРО́ЧИТИ, ПЕРЕДРІКАТИ, ПРОРІКА́ТИ, ПРОВІЩА́ТИ [ПРОВІЩУВАТИ *рідше*], ПЕРЕДВІЩА́ТИ (висловлювати передбачуване); ПРОГНОЗУВА́ТИ *спец.* (на підставі наукових даних)» (Бурячок, 2001, с. 144). Укладачі словника зауважили не лише стилістичні, а й

основні семантичні відтінки наведених лексем: від узагальненого «уявляти дальший хід, розвиток чогось» до «на підставі наукових даних». С. Караванський наводить такий синонімічний ряд зі словом ПЕРЕДБАЧАТИ / ПЕРЕДБАЧУВАТИ: «завбачати, завбачувати, бачити /вгадувати, припускати/ наперед; (поліпшення) чекати на; (логічно) висновувати, робити висновок; (погоду) прогнозувати, г. заповідати; (щось робити) планувати, проектувати» (Караванський, 2012, с. 279). Як бачимо, тут відсутні слова зі значенням інтуїтивного передчуття чи релігійних та езотеричних передбачень. Лексеми з такою семантикою С. Караванський поєднує в інші синонімічні ряди – схожі, проте не тотожні за набором лексем: «ВІЩУВАТИ, пророкувати, пророчити, провіщати, прорікати, віщати; (зміни) передбачати, завбачати, казати наперед, прогнозувати; (-серце) відчувати; (-сон) означати» (Караванський, 2012, с. 57); «ПРОРОКУВАТИ, віщувати, пророчити, призвіщати, ур. вістити; (що буде) прорікати, провіщати, казати наперед, передбачати, провидіти; (на картах) ворожити» (Караванський, 2012, с. 339). У всіх наведених С. Караванським синонімічних рядах наявне слово «передбачати» як гіперонім до решти лексем, проте у різних словникових статтях представлені слова, які позначають різні види наукового та ненаукового (інтуїтивного і релігійного) передбачення: 1) лексеми, що позначають різні види наукового та наївного емпіричного передбачення: *передбачати / передбачувати, завбачати, припускати, висновувати / робити висновок, прогнозувати, планувати та проектувати*; 2) лексеми, що називають інтуїтивне, релігійне й езотеричне моделювання дійсності: *вгадувати, пророкувати, віщувати, пророчити, призвіщати, прорікати, провіщати, казати наперед, провидіти, (на картах) ворожити, віщати*.

У сучасних інституційних та побутовому дискурсах деякі з наведених лексем не вживаються, тому зосередимо дослідницьку увагу на тих, які потрапили до активного лексику українців, визначивши це за допомогою Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (Шведова та ін.).

За кількістю фіксацій у Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови з-поміж лексем *передбачати*, *завбачати*, *припускати*, *висновувати*, *прогнозувати* домінують *передбачати*, *припускати*, *прогнозувати*.

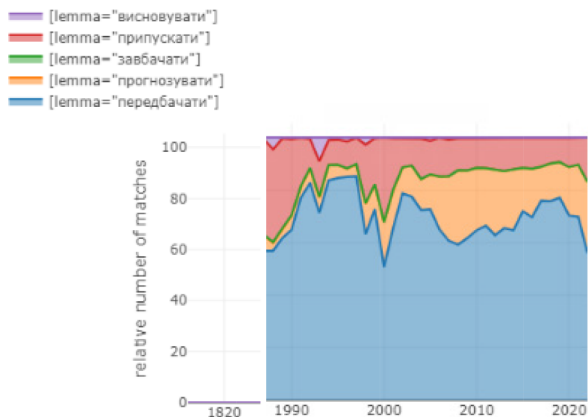

Рис. 1. Розподіл вживань лексем *передбачати*, *завбачати*, *припускати*, *висновувати*, *прогнозувати* в корпусі ГРАК за роками

До групи лексем із загальним значенням передбачення та актуалізованою семою «говорити про можливі майбутні негативні події з метою запобігти їм» належать слова із синонімічного ряду «ПОПЕРЕДЖАТИ [ПОПЕРЕДЖУВАТИ] (наперед, заздалегідь повідомляти про щось), СПОВІЩАТИ, ЗАСТЕРІГАТИ, ОСТЕРІГАТИ, ПЕРЕСТЕ-

РІГÁТИ (звич. щодо небажаних наслідків чогось)». С. Караванський синонімічний ряд такої семантики формулює через віддієслівні іменники: «ЗАСТЕРЕЖЕННЯ, засторога, осторога, пересторога, попередження, остереження» (Караванський, 2012, с. 131). Генеральний регіонально анований корпус української мови демонструє тенденцію до зростання кількості вживань слова *попереджати*, стабільно високого рівня використання впродовж останніх десятиліть лексеми *застерігати*. Слово *сповіщати*, хоч і є в активному вжитку українців, проте здебільшого означає інформування, а не передбачення. Лексеми *остерігати* й *перестерігати* у текстах початку ХХІ ст. вживаються вкрай рідко.

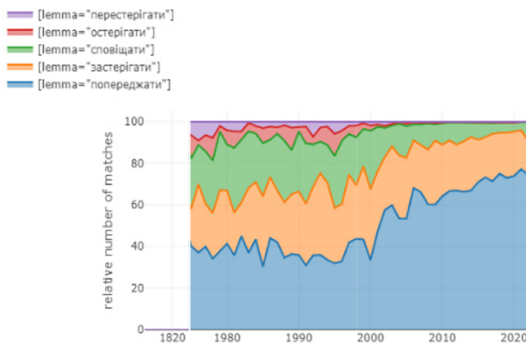

Рис. 2. Розподіл вживань лексем *попереджати*, *застерігати*, *сповіщати*, *остерігати*, *перестерігати* в корпусі ГРАК за роками

Аналіз розподілу вживання лексем, які виступають засобами експлікації ненаукового передбачення, демонструє стабільно високий рівень вживаності лексем *пророкувати* і *віщувати* та зникнення з активного лексику слів *пророчити*, *призвіщати*, *прорікати*, *провіщати*, *провидіти*. З огляду на багатозначність лексем *вгадува-*

ти, гадати та використання здебільшого для позначення понять, не пов'язаних з передбаченнями, ми не брали їх до уваги під час аналізу.

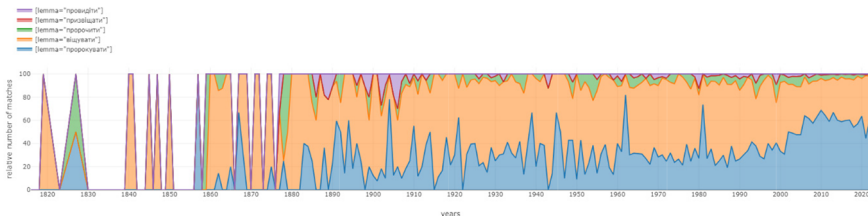

Рис. 3. Розподіл вживань лексем *пророкувати*, *віщувати*, *пророчити*, *пророчувати* в корпусі ГРАК за роками

Аналіз кількості фіксацій лексем із загальним значенням передбачення уможливорює виділення таких, що є найуживанішими впродовж перших десятиліть ХХІ ст.: *передбачати*, *припускати*, *прогнозувати*, *попереджати*, *застерігати*, *сповіщати*, *пророкувати*, *віщувати* та *ворожити*.

Лексема-гіперонім *передбачати*, крім основного значення, яке відповідає її функції родового поняття для досліджуваної групи слів («Бачити, припускати що-небудь заздалегідь; чекати чогось. *Син того панства, пан Вацлав, часто заглядав до Солецьких, і люди передбачали, що це закінчиться маріяшом [шлюбом]* (Н. Кобринська); *Оцінка стратегії фінансової діяльності має охоплювати рішення на перспективу й допомагати передбачувати ризик, який може виникнути при використанні цінних паперів (з газ.)*; *Всі ці причепки редактора я передбачив, знаючи його погляди на газету і відносини до мене* (М. Коцюбинський); * *Образно. Зміст радісний, а музика сумна. Зміст говорить про Різдво Христове, а музика*

ніби передбачує його муки й смерть (Б. Лепкий)» (СУМ-20), реалізує також низку значеннєвих відтінків, типових для наукових та наївних емпіричних передбачень: «// Робити правильний висновок про напрямок розвитку чого-небудь, про можливість якоїсь події тощо на основі вивчення фактів, даних і т. ін.» (СУМ-20). Ілюстративний матеріал, дібраний лексикографами до основного значення лексеми, представлений здебільшого висловленнями, що експлікують більшість складників логіко-змістової структури передбачення: 1) модальний оператор з предикатом передбачення; 2) пропозиція-гіпотеза зі значенням майбутньої події; 3) причини майбутньої події та/або 4) умови виникнення формулювання передбачення: *Син того панства, пан Вацлав, часто заглядав до Солецьких* (умови формулювання передбачення), *і люди передбачали* (модальний оператор з предикатом передбачення), *що це закінчиться маріяшом [шлюбом]* (пропозиція-гіпотеза зі значенням майбутньої події); *Всі ці причепки редактора* (зміст передбачення) *я передбачив* (модальний оператор з модусом передбачення), *знаючи його погляди на газету і відносини до мене* (причина передбачення). Отже, наведені у Словнику української мови лексичне значення слова *передбачати*, семантичні відтінки та ілюстративний матеріал засвідчують можливість його вживання на позначення всіх типів і наукового, і ненаукового моделювання майбутніх чи невідомих теперішніх подій, що підтверджує статус поняття, позначуваного словом *передбачати*, як родового. Це підтверджують і матеріали підкорпусу *War_2022* Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (Шведова та ін., 02.02.2023), яким зафіксовано майже 32 тис. контекстів з лемою *передбачати*, як-от: *Вдень **передбачають** короткочасні дощі та грози*

(наукове); Якщо вірити Каллас, то стратегія НАТО **передбачає** окупацію щонайменше Естонії терміном до півроку (наукове); І можливо, вони ще стануть пророчими: майже сто років тому Ліпа **передбачав**, що Росія (тоді – вже СРСР), пройшла першу фазу розпаду, за якою неодмінно настане друга (наукове); Як ми **передбачали**, будівельні роботи мають завершитися до кінця місяця!”, – написав Вонсік (наукове); Я **передбачаю**, що відсидітися не вдасться (ненаукове наївне емпіричне); Ванга **передбачала**, що часи під кінець 2022 настануть похмурі, темні (ненаукове езотеричне); За її словами, з першого дня повномасштабного вторгнення рф до України до неї навіть уві сні “приходили” цифри, за якими вона **передбачала** майбутнє (ненаукове езотеричне). Щоправда, у ГРАКУ не виявлені контексти, де слово *передбачати* вживалося б на позначення інтуїтивного передчуття.

Лексема *завбачати* має два значення, одне з яких співвідносне з передбаченнями наукового та наївного емпіричного типу («1. Знати наперед, на основі певних фактів робити передбачення, висновок про розвиток, настання яких-небудь явищ, подій»), а друге – лише з наївними емпіричними передбаченнями («2. Правильно орієнтуючись у яких-небудь обставинах, здогадуватися наперед про щось»), де поняття правильно / правильний («який відповідає дійсності; істинний» (СУМ-11, т. 7, с. 503) поєднане не з поняттям «знання», а зі здогадками («1. Доходити правильної думки, висновку про кого-, що-небудь, керуючись якимись прикметами, ознаками, натяками і т. ін. [...] 2. Виявляти кмітливість у чому-небудь») (СУМ-11, т. 7, с. 503). Отже, тут ідеться про той варіант ненаукового передбачення, який прогностики пов’язують зі здоровим глуздом, розсудливістю.

З поняттям «здогадуватися» пов'язане й значення лексеми *вгадувати*: «ураховуючи певні особливості, ознаки або прикмети, робити правильні висновки про що-небудь; здогадуватися» (СУМ-11, т. 10, с. 371). Проте описані лексикографами відтінки значень цілком точно описують ситуації ненаукового інтуїтивного («доходить до певної думки на підставі суб'єктивних почуттів, інтуїтивно. *Молода дівчина вгадала душею, як вгадують малі діти, що Василь каже правду, й злякалась* (Нечуй-Левицький, II, 1956, 61)») та езотеричного маніпулятивного передбачення: «розгадувати щось загадкове, таємниче, незрозуміле для інших. *По тому коржі, що плавав поверх води у місці, угадувала знахурка, від чого те лихо приключилося* (Панас Мирний, III, 1954, 58)». Отже, лексема *вгадувати* може бути маркером різних типів ненаукового передбачення.

Слово *припускати*, що має значення «вважати за можливе, ймовірне що-небудь» (СУМ-11, т. 7, с. 718), може виконувати функцію предиката модусу передбачення за умови вираження пропозитивною частиною висловлення гіпотези, інформації про можливі, ймовірні майбутні події.

Лексичне значення слова *прогнозувати* цілком відбиває позначення ним наукового передбачення – «напрямку, характеру і особливостей розвитку та закінчення явищ і процесів у природі й суспільстві» (СУМ-11, т. 8, с. 153), що ґрунтується «на основі наявних даних» (СУМ-11, т. 8, с. 153). Лексема *прогнозувати* є елементом словотвірного гнізда, що поєднує назви ключових понять науки про передбачення: *прогноз, прогнозувати, прогнозування, прогностика, прогностичний, прогностист* тощо. Причому *прогноз* тут розглядають не лише як результат науко-

вого передбачення, а і як «невід'ємну функцією науки, завершальний етап наукового дослідження, причому, на думку багатьох вчених, обов'язковий, якщо це стосується розвитку теорії. Вдосконалення науки відбувається з посиленням її прогностичної функції» (Городяненко, 2003). І визначення, і наведені в Словнику української мови приклади вживання слова *прогнозувати* цілком відповідають логіко-змістовій структурі передбачення, оскільки у них ідеться про гіпотези-прогнози майбутніх явищ та процесів, умови / причини їх виведення, причому для цього лексикографи вдаються до використання як ілюстративного матеріалу не одного, а кількох речень: *Про збереження і примноження рідкісних видів фауни і флори України dbae великий загін учених — зоологи, гідробіологи, ботаніки, геологи* (умови формулювання наукового передбачення). *Вони дають рекомендації господарникам* (модус передбачення, співвідносний з поняттям «прогнозувати»), *де краще будувати промислові об'єкти* (зміст передбачення), *прогнозують* (модус передбачення) *райони для акліматизації тварин і рослин* (зміст передбачення) (Наука і життя, 7, 1973, 25); *Штучні супутники та космічні кораблі з людиною на борту дають змогу вивчати у високих шарах атмосфери потоки заряджених частинок, що лунуть від Сонця на Землю, де вони змінюють умови магнітного поля* (умови формулювання наукового передбачення). *Ці дані допоможуть прогнозувати* (імпліцитно представлений предикат модусу передбачення) *погоду* (зміст передбачення) (Знання та праця, 1, 1965, 4).

Лексема *прогноз* за лексикографічними параметрами є цілком однозначною: «Передбачення на основі наявних даних напряму, характеру й особливостей розвитку та

закінчення явищ і процесів у природі й суспільстві» (СУМ-11, т. 8, с. 152). Утім, сучасний медійний дискурс демонструє значне розширення семантики цього слова, коли йдеться про передбачення у контексті агресії Росії. Заголовки публікацій усіх українських та більшості закордонних видань рясніють прогнозами, але далеко не завжди науковими чи експертними: «*астролог приголомшила прогнозом на 2023 рік – УНІАН*»; «*Коли закінчиться війна: астролог дав прогноз для України ...*»; «*Астролог спрогнозував, чим для РФ закінчиться війна з Україною*». За таких умов стає очевидним посилення маніпулятивної функції езотеричних пророкувань, адже через використання лексеми *прогноз* у таких контекстах віщування астрологів, ворожок та екстрасенсів набувають інформаційної ваги та неабиякої популярності в суспільстві, особливо з огляду на їх оптимістичний характер та публікування найпопулярнішими українськими виданнями.

Значно рідше, проте більш влучно й однозначно у сучасному медійному дискурсі використовують лексеми *план* як «задум, проект, що передбачають хід, розвиток чого-небудь» (СУМ-11, т. 6, с. 560) та *планувати* у значенні «мати намір зробити, виконати що-небудь» (СУМ-11, т. 6, с. 563). Ці слова здебільшого вживають експерти-фахівці у виважених прогнозах майбутніх подій: *План нападу практично готовий, як і їхнє військо. Коли вони нападуть і де саме – це знають достеменно лише вони. Але план у них є* (Безп'ятчук, 2023).

Сема «заздалегідь», актуалізована у першому значенні лексеми *застережати*, є маркером того, що «небезпечна, небажана» подія відбуватиметься / може відбутися у майбутньому: «заздалегідь попереджати кого-небудь про щось небезпечне, небажане» (СУМ – 20). Зміст застере-

ження не завжди корелює з передбаченням, проте є лише одним із його виявів, про що писав К. Поппер як про своє рідне навчання на помилках (Поппер, 2002). Таке трактування застереження у Словнику української мови проілюстроване прикладом з Є. Гуцала: *Хміль застерігає – п'янтво князям та боярам землю спустошує, а людей достойних і вільних та майстрів у рабство повергає* (СУМ–20).

Лексема *попереджати* може реалізувати значення негативного передбачення, виступаючи синонімом до слова *застерігати*: «застерігати кого-небудь від чогось» (СУМ-11, т. 7, с. 187). У дискурсі війни Росії проти України це слово зазвичай виконує функцію предиката модусу висловлення, де суб'єктом виступає лексема *розвідка*: *Українська та західна розвідка також неодноразово попереджала про мобілізаційні приготування Путіна, заплановані на середину січня* (Росія хоче створити армію..., 2023). Таке формулювання є цілком логічним, адже попередити може той, хто володіє інформацією раніше за інших, а основною діяльністю розвідки, власне, і є збирання інформації (відповідно до лексичного значення цього слова: «організація, що збирає відомості про економічне й політичне становище інших держав та про стан їхніх збройних сил» та «військова група, що збирає відомості про ворога або про місцевість, яку він займає» (СУМ-11, т. 8, с. 633). Гордон Корера, кореспондент BBC News з питань безпеки, 9 квітня 2022 р. опублікував аналітичний матеріал про роль західної розвідки у війні РФ проти України, в підсумку якого зазначив: «*Попри всі свої успіхи, західні розвідники визнають, що не можуть сказати напевно, що буде далі*» (Коррера, 2022). Цією фразою журналіст в жодному разі не применшив заслуги розвідки, натомість підкрес-

лив науковий характер її прогнозів, що, як уже зазначалося, мають лише ймовірнісний, а не категоричний характер. Особливістю застережень і попереджень, яка відрізняє їх від передбачень інших типів, є те, що вони є «більш бенефактивними для адресата та лише частково для мовця» (Аполонова, 2021, с. 5).

Слово *пророкувати* експлікує різні типи ненаукового передбачення: 1) релігійного («за релігійними уявленнями – проповідувати волю божу. [Пророк самарійський:] Там, на високім місці, ми запалим вогонь святий в священному гаю. Там Тірца нам пророкувати буде про нашу Самарію (Леся Українка, II, 1951, 157)» (СУМ-11, т. 8, с. 272); 2) езотеричного – «вгадувати майбутнє чи минуле на, картах і т. ін.; ворожити. [...] Пророкував Зогаку звіздочот [звіздар], Що буде смерть йому од Ферідуна (Агатангел Кримський, Вибр., 1965, 169)»; 3) наївного емпіричного («передбачати що-небудь; прорікати [...] Його вважали за розумного, принципового і чесного юнака і пророкували блискучу кар'єру на військовій службі (Петро Панч, На.. мості, 1965, 134); *Всі, хто слухав перші виступи С. Крушельницької на оперній сцені, пророкували їй осяйне майбутнє (Мистецтво, 1, 1966, 30)*»; «Бути ознакою, прикметою, передвістям чого-небудь [...] *Це тепло, прикраплене тихим дощиком, пророкує сонячні дні (Олесь Досвітній, Вибр., 1959, 333)*». Ілюстративний матеріал, наведений у Словнику української мови, демонструє наявність інформації про умови чи причини формулювання передбачень лише у тих відгінках значення лексеми *пророкувати*, які співвідносні з емпіричним завбаченням: *його вважали за розумного, принципового і чесного юнака* (причина виведення передбачення); *всі, хто слухав перші виступи С. Крушельницької на оперній сцені* (умова виведення пе-

редбачення). Про пророцтва у контексті збройної агресії Росії говорять, вживаючи це слово у прямому значенні, без зміни семантичних відтінків, як це відбувається з лексемою *прогноз*, але здебільшого з актуалізованою негативною конотацією, наприклад: *Передбачення про Україну: чому пророцтвам Нострадамуса, Ванги та мольфарів не варто вірити. Чи справджуються прогнози віщунів та як їх вигадують* (Бурда, 2023).

Словник української мови в 11 томах не фіксує значення лексеми *пророцтво*, похідне від слова *пророк* – «2. поет. Провісник майбутнього. *Шевченкова слава* **се більше і більше зростала. Це вже був не Кобзар, що виспівує долю рідного народу, а український пророк, що проповідував людям любов, правду та братерство* (Панас Мирний, V, 1955, 312)» (СУМ-11, т. 8, с. 272). Проте мовна практика засвідчує реалізацію саме такої семантики, позначеної експресивним відтінком поетичності, урочистості: «*Але можна згадати й оптимістичніше пророцтво нашого вічного Тараса Шевченка, якого колись нам послала доля для порятунку від сповзання в небуття: «Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом? А діждемось-таки колись»* (Масенко, 2021).

Синонімом до слова *пророкувати* є лексема *віщувати* – «наперед визначати те, що буде, що станеться; пророкувати» (СУМ-20), що цілком корелює із семантикою гіпероніма *передбачати* («припускати що-небудь заздалегідь»). Зафіксований Словником української мови відтінок значення «інтуїтивно щось відчувати» вказує на характер такого передбачення – інтуїтивне ненаукове. Генеральний регіонально анотований корпус української мови засвідчує порівняно невелику кількість реалізації леми *віщувати* в текстах 2022 року здебільшого в контекстах,

що відбивають езотеричний тип передбачення: *У період з 18 по 21 липня астролог віщує зриви певних домовленостей, можливий обман; Якщо квітка загинула при правильному догляді, це одна з найстрашніших прикмет, що віщує смерть одного з домочадців* (Шведова та ін., 14.12.2022). Лексема *віщувати* вживається також і щодо прогнозів, які претендували на статус наукових, але не справилися, оскільки були лише елементом російської пропаганди: *А Соловйов і його команда не втомлюються кривлятися і віщувати «велику перемогу»*; *Тема українських чоловіків у жіночому одязі отримала розвиток: пропагандисти стверджували, що окупанти нібито взяли в полон переодягнених захисників Маріуполя, а також віщували «варіант Керенського» для Зеленського* (Шведова та ін., 14.12.2022). Уживається слово *віщувати* і щодо наукових прогнозів: *Учасників саміту, серед яких політики, бізнесмени, журналісти Росії та Європи, об'єднує надія на те, що вторгнення Росії на територію України віщує початок кінця правління Путіна* (Шведова та ін., 14.12.2022).

Значення езотеричного ненаукового передбачення реалізує лексема *ворожити* – «вгадувати майбутнє чи минуле на картах, воску і т. ін.; пророкувати що-небудь» (СУМ-20). У Словнику української мови як ілюстрація вживання цього слова наведено висловлення з Біблії у перекладі Івана Огієнка, де сформульоване ставлення до ворожіння, що відповідає моральним настановам християнства: *«Нехай не знайдеться між тобою такий, .. хто ворожить ворожбу, хто ворожить по хмарах, і хто ворожить по птахах, і хто чарівник, і хто чорнокнижник, і хто викликає духа померлого та духа віщого, і хто питає померлих* (Біблія. Пер. І. Огієнка)» (СУМ-20). Від-

повідно до матеріалів Генерального регіонально анотованого корпусу української мови, зараз ця лексема вживається в контексті критики непрофесійних прогнозів: *Журналіст зазначив, що зараз “не став би ворожити на кавовій гуці”, хто ще підпаде під цей Міжнародний трибунал; І доки “експерти” ворожили на картах, президент рф продовжував знищувати українські міста, вбивати десятки тисяч мирних українців, українських військових та свою власну армію* (Шведова та ін., 14.12.2022).

Очевидно, що сучасні соціально-політичні умови породили новий тип передбачення, яке не є ні науковим (оскільки не ґрунтується на глибокому осмисленні теорії та спеціальних спостереженнях за розвитком подій, явищ), ні емпіричним (не пов’язане з особистим життєвим, професійним досвідом мовця), але й не може кваліфікуватися як пророцтво, віщування тощо. Такий тип передбачення втілений у лексемі **вангувати**, зафіксованій 2014 р. у словнику лексико-словотвірних інновацій за редакцією А. Нелюби: «**Вангува́ти** ← Ва́нг(а) а́/а Дія (процес), пов’язана з Вангою (болгарська провидиця) (тут – передбачати). *Андерсон “вангує” стосовно “МЮ”* (назва блогу) (БФ, 04.02.14)» (Нелюба, 2015).

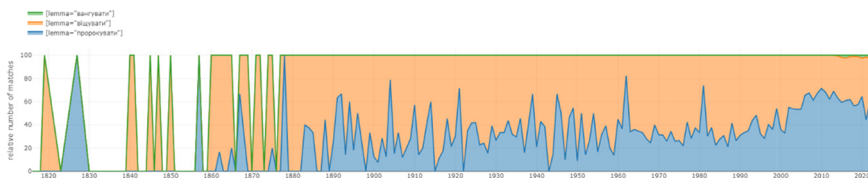

Рис. 4. Кількість фіксацій лексем *пророкувати*, *віщувати*, *вангувати* в корпусі ГРАК

Генеральний регіонально анотований корпус української мови демонструє не так багато фіксацій лексеми *вангувати* порівняно з більш популярними словами на

позначення ненаукового передбачення, проте є очевидним стрімке зростання кількості засвідчених у ГРАКу контекстів уживання аналізованого слова, вперше зафіксованого лише 2014 року.

Досить прозора етимологія лексеми *вангувати*, що пов'язує її з популярною болгарською провидицею Вангою, зумовлює використання в мас-медійних текстах синонімічних описових конструкцій з яскравим емоційним забарвленням глузування щодо передбачень явно ненаукового характеру: *Ми з вами тут часто граємо в «бабу Вангу» й намагаємось вгадати майбутнє, забуваючи, що у нас ще є астролог Павло Глоба. Його теж хлібом не годуй – дай щось передбачити* (Соляр, 2022). За матеріалами ГРАКа можна відстежити, як змінюється зміст опублікованих ЗМІ матеріалів про болгарську віщунку: від рекомендацій щодо лікування засобами народної медицини протягом 1990-их – початку 2000-их рр. до суспільно-політичних прогнозів, популяризованих російськими мас-медіа впродовж 2010-их – 2020-их рр. Видається, що кремлівська пропаганда, поширена, на жаль, і на українських теренах, досить активно використовує передбачення Ванги та інших провидців з метою інформаційно-психологічного впливу, з чим пов'язане зростання інтересу до езотеричних прогнозів і засвідчення цих процесів лексичними новотворами.

Модальність передбачення та засоби її мовного вираження

Модальність – спосіб «оживлення» речення: з одного боку, відбита в ньому реальність, мрії, бажання мовця, а з

іншого – його ставлення до того, про що йдеться у повідомленні. Відповідно, ми розглядаємо об'єктивно-модальне та суб'єктивно-модальне значення.

Суб'єктивна модальність – це ставлення мовця до змісту повідомлення з об'єктивно-модальним значенням, оцінка його з погляду ступеня достовірності (епістемічна модальність), відповідності певним стереотипам, зокрема естетичним, етичним, моральним тощо, які сприймаються суб'єктом як актуальні (аксіологічна модальність), з погляду необхідності чи бажаності реалізації змісту повідомлення (волітивна модальність) (Доценко, 2006).

Епістемічна суб'єктивна модальність являє собою оцінку мовцем ступеня достовірності / ймовірності / вірогідності / сумнівності, пізнаності / непізнаності змісту висловлення, раціональна оцінка ним повноти своїх знань про позамовну дійсність. Компонентами структури епістемічно-модальної ситуації є модальний суб'єкт (суб'єкт епістемічної оцінки / суб'єкт модусу), епістемічна оцінка змісту висловлення (предикат модусу), об'єкт оцінки (пропозиція висловлення / диктум) та підстави епістемічної оцінки (інформація про умови та причини виникнення подій, явищ, якою володіє модальний суб'єкт) (Теория..., с. 158–164).

Ступінь достовірності висловлень-передбачень пов'язаний з характером пресупозиції – фонових знань мовця про ситуацію, що є інформаційним тлом передбачення. Дослідники епістемічної модальності висловлення визначають три типи такої інформації, що характеризує ступінь занурення адресанта повідомлення у проблеми, які є підставою формулювання прогнозів (Теория..., с. 163):

- 1) безпосередня інформація, яка базується на чуттєвому сприйманні, набутому досвіді чи отриманих знаннях і

реалізується у висловленнях-передбаченнях з епістемічним значенням достовірності: *Росіяни мали б дуже багато чого навчитися в українців за цей рік. Ціна цього уроку – близько 100 тисяч життів російських військових. Вони самі захотіли цього. Українці теж багато чому навчилися за цей час. Вони здобули бойовий досвід ще в Луганську та Донецьку, але ціла українська армія воює вперше саме зараз. З іншого боку, росіяни не змінюють свої тактики та стратегії. Вони будуть діяти приблизно так само, але цього разу більшою масою. Зрозуміло, що українці зможуть дати їм відсіч* (Безп'ятчук, 2023). Наведене висловлення-передбачення польського генерала Вальдемара Скшипчака – *Зрозуміло, що українці зможуть дати їм відсіч* – ґрунтується на окреслених у попередніх висловленнях-аргументах знаннях ситуації на російсько-українському фронті, власному військовому досвіді, що уможливлює сприйняття такого передбачення як цілком вірогідного;

- 2) опосередкована інформація, яка не дає підстав для визначення повідомлення як достовірного, але робить зміст висловлення об'єктом епістемічної оцінки. Показником такої гіпотетичної епістемічної модальності є «ситуація, коли у мовця немає безпосередньої інформації про істинність відповідної пропозиції і він висловлює гіпотезу, засновану на логічному висновку чи інтуїтивній здогадці» (Арутюнова, 1992, с. 132): *Закрити небо над Україною - це політичне рішення, на яке НАТО, вочевидь, не наважиться* (Безп'ятчук, 2023). Значення невпевненості реалізується у повідомленнях за умови, що «мовець володіє безпосередньою інформацією про стан справ, що його цікавлять, але він з пев-

них причин не довіряє цій інформації» (Арутюнова, 1992, с. 132);

- 3) суб'єктом оцінки змісту висловлення-передбачення стає не безпосередній мовець, а «третья особа», ретранслятор передбачення, що його мовець може навести, аби спростувати їх: *Дехто вважає* (покликання на «третью особу»), *що росіяни знову підуть на Київ* (гіпотеза, «третьої особи»). *Путін дійсно хотів захопити українську столицю та посадити там свого намісника. Але йому це не вдалося. В цьому сенсі він уже програв цю війну. Путін не зможе керувати українським народом. Після всього, що сталося, цей народ зненавидів Росію. Українці пережили Бучу, Ірпінь* (аргументи, які спростовують гіпотезу «третьої особи») (Безп'ятчук, 2023). Однак доволі часто у мас-медійному дискурсі звучать і передбачення, де ретранслятор актуалізує або й посилює значення достовірності прогнозу, сформульованого його автором, як це робить Л. Масенко, цитуючи й коментуючи передбачення Ю. Шевельова та Є. Гуцала.

Обґрунтування виділення й окреслення меж конкретних епістемічних значень базується на розумінні епістемічної суб'єктивної модальності як типу модальної оцінки суб'єктом мовлення змісту повідомлення з погляду ступеня його відповідності дійсності й не може проводитися без урахування особливостей співвідношення суб'єктивної (прагматичної) достатності й об'єктивної (екстралінгвальної) достатності. Прикладом вербалізації таких категорій у висловлюванні передбачення майбутнього членства України в НАТО знаходимо в інтерв'ю польського генерала Вальдемара Скшипчака кореспондентові видання «BBC News Україна». У відповідь на запитання про пер-

спективи членства України в НАТО генерал відповів: *У цьому питанні не може бути дискусій. Російська імперія розпадеться. Її більше не буде. І коли Росія ще більше ослабне, Україна отримає нагоду вступити в НАТО. Одразу. Без зайвих дискусій. Росія має бути такою слабкою, щоб не могла більше погрожувати світу та Європі ядерною зброєю і війною. Політики боялися Росію. Ми, військові, ніколи її не боялися. Завдяки Україні Росія перестане бути імперією. І з'являється шанс побудувати нову систему безпеки в світі, в якій Україна буде частиною Альянсу (Безп'ятчук, 2023).* У наведеному фрагменті тексту бачимо низку висловлень-передбачень з предикатом диктуму у формі майбутнього часу: *розпадеться, не буде, ослабне, отримає, з'являється шанс побудувати, буде частиною.* Основна думка генерала, його прагматична оцінка вірогідності прогнозу сфокусована у першому реченні: *У цьому питанні не може бути дискусій* (мовець заявляє категоричну впевненість у змісті висловлення). Так само категорично генерал формулює гіпотези, які не є прямою відповіддю на запитання, а лише формулюють умову, за якої Україна вступить до НАТО: *Російська імперія розпадеться. Її більше не буде.* Але коли йдеться безпосередньо про статус України в НАТО, у мовленні генерала з'являються маркери гіпотетичності, умовності: *І коли Росія ще більше ослабне, Україна отримає нагоду вступити в НАТО. Одразу. Без зайвих дискусій. Росія має бути такою слабкою, щоб не могла більше погрожувати світу та Європі ядерною зброєю і війною. І з'являється **шанс** побудувати нову систему безпеки в світі, в якій Україна буде частиною Альянсу.* Очевидно, що така риторика військового є наслідком впливу об'єктивних позамовних чинників, які визначають безпе-

кову ситуацію у світі, роль в ній України та Росії. Отже, у відповіді генерала зреалізовані прагматичні показники достатності оцінки змісту висловлення про перспективи членства України в НАТО як достовірної. Водночас екстралінгвальна достатність оцінки достовірності змісту передбачення, яка залежить не від мовця, а від ситуації докола обговорюваного питання, уможливорює формулювання лише гіпотетичних суджень.

Пропозиція епістемічних висловлень, у яких виражена невпевненість мовця у змісті передбачення, має значення гіпотези, яка формулюється, коли «мовець не знає, яким є дійсний стан справ» і «пропонує адресату мовлення розглянути можливість, що відповідає висловленій гіпотезі» (Арутюнова, 1992, с. 131). Н. Арутюнова окреслює чинники, за яких вербалізуються висловлення з експлікованим модальним значенням гіпотетичності: озвучення умов, за яких може реалізуватися подія, інформація про майбутнє, наявність певних міркувань модального суб'єкта щодо достовірності гіпотези, напр.: *Після того, як росіяни програли битви навесні та влітку, вони вивели та накопичили свої війська в районі Брянська, Курська та Воронежа. Починаючи з жовтня, вони відновлювали там свої сили. Вони проводять для цього велику мобілізацію. Й хоча вона в них доволі хаотична, вони мають резерв з 1,2 мільйона осіб. З них 300 тисяч мобілізованих проходять відповідну підготовку та тренування. Велика частина цих сил зараз зосереджена саме в районі Воронежа, Курська, Брянська (міркування мовця про достовірність наведеної нижче гіпотези, аргументи на її підтвердження). Я вважаю (модус), що Росія може вдарити (предикат диктуму зі значенням ірреальності, гіпотетичності) по Україні з цього напрямку, рухатися звід-*

ти в південному напрямку, на захід від Харкова, вздовж річки Ворскла, що впадає в Дніпро (інформація про можливість майбутню подію № 1). За цього сценарію (умова реалізації майбутніх подій № 2, 3) під ударом опиняються – Полтава та Дніпро (майбутня подія № 2). Вони можуть спробувати з'єднати (предикат диктуму зі значенням ірреальності, гіпотетичності) свої сили з цього напрямку з тими, які нині воюють на сході в районі Бахмута й Соледара (майбутня подія № 3) (Безп'ятчук, 2023).

Передбачення, що має позитивне значення для модального суб'єкта, реалізується у висловленнях з експлікованим чи імпліцитним предикатом модусу сподівання чи віри: Україна отримала кілька американсько-норвезьких систем NASAMS. Це дуже хороші системи. В майбутньому Україні передадуть ще одну їхню партію. **Сподіваюсь** (експліцитний модус), дадуть їй усе, що можуть (майбутня бажана для мовця подія), бо на кону доля Європи (обґрунтування доречності реалізації передбачення) (Безп'ятчук, 2023). Натомість негативні прогнози часто реалізуються у висловленнях з предикатом модусу *боятися / побоюватися*, зафіксованих, зокрема, у підкорпусі War_2022 Генерального регіонально анотованого корпусу української мови: Росія припинила або скоротила подачу газу до деяких країн ЄС, і є **побоювання**, що енергетична криза посилиться, якщо Москва не відновить роботу ключового трубопроводу до Німеччини після завершення планового ремонту в четвер; За словами представників Пентагону, США розглядають, як відповісти на низку потенційних сценаріїв, включаючи **побоювання**, що Росія може застосувати тактичну ядерну зброю», – йдеться в тексті (Шведова та ін., 16.12.2022).

Носіями епістемічного модального значення гіпотетичності інформації про майбутні події часто виступають лексеми зі значенням невпевненості, наприклад, слово *здаватися*, вживане «для вираження непевності в чому-небудь, припущення чогось» (СУМ-20): *Здається більш імовірним* (модус гіпотетичності), *що російські сили можуть встановити умови для нового найбільш небезпечного сценарію дій щодо нападу на Україну з боку Білорусі наприкінці 2023 року* (диктум зі значенням прогнозованої події), *враховуючи нещодавні повідомлення української розвідки про те, що Росія та Білорусь планують провести масштабні навчання («Захід-2023» та «Союзний щит-2023»), ймовірно, у вересні 2023 року»* (умови формулювання гіпотези), *– йдеться в повідомленні [Інституту вивчення війни]»* (посилання на авторитетне джерело інформації) (ISW про можливий наступ РФ..., 2023). Такий спосіб представлення гіпотетичної інформації є типовим для поширення наукових передбачень.

Чи не найсуперечливішим для вираження епістемічної модальності передбачення є модус *знання*, яке формулюється у висловленні на основі уявлення про майбутнє певного «джерела знань» (власних відчуттів, сприймання, інтуїції або ж інформації, отриманої з авторитетних для мовця джерел). Як слушно зауважував Ю. Апресян, у знань завжди «є джерело, але немає причин. У думки є причини, але немає джерела» (Апресян, 1995, с. 46). Тобто саме для формулювання думки є типовим залучення методів прогнозування: каузальних, історичних аналогій, екстраполяції тощо. Думка тяжіє до ймовірності, натомість знання – до переконання. У думці переважає семантика, у знанні – прагматика. Тому аналіз передбачень з експлікованим модусом *знання* потрібно здійснювати з урахуванням спів-

відношення категорій об'єктивної та суб'єктивної достатності визначення ступеня достовірності інформації, на яке звернув увагу Л. Вітгенштейн, який, зокрема, зазначав, що «я знаю, ймовірно, описує стан речей, який гарантує те, що є пізнаним як факт. Постійно забувають, саме вираз “я вважав, що знав”. “Я знаю” часто означає: я маю правильні уявлення для власного (виділено нами. – О.Д.) переконання» (Вітгенштейн, 1984, с. 148). Отже, мовець може бути цілком переконаним у істинності власних прогнозів, але об'єктивні екстралінгвальні чинники роблять їх нездійсненними. Прикладом реалізації передбачення з протиставленням модальних операторів *думати* і *знати* було звернення Президента України в День Соборності 2022 р.: «**Не думати** тривожно і постійно “Що ж буде завтра, що ж буде в майбутньому”. **А знати**. Розповідаю. 22 січня ми відзначимо День Соборності України. Відкриємо Запорізький міст. За рік – збудуємо найбільшу трасу в Україні від Ужгорода до Луганська. Будемо будувати дороги, мости, школи, стадіони, вагони, літаки і танки. Вакцинуємо переважну більшість населення. В квітні – відзначимо Великдень. В травні як завжди – сонце, вихідні, шашлики, і звісно – День Перемоги...» (Зеленський, 2022). Епістемічний модус *знати* тут є показником не науково обґрунтованого суб'єктом певних фактів дійсності, сформульованого через причетність / занурення в обговорювану проблему, а ступеня його впевненості у достовірності виголошеної інформації. Переважання критерію прагматичної достатності над об'єктивною поінформованістю про зміст передбачення підтверджує також експлікація епістемічної модальності категоричної впевненості у конструкції «І я впевнений, що у новорічному зверненні скажу: “Дорогі українці! Ну я ж говорив? Ми

молодці!»», адже «особливістю висловлень зі значенням упевненості є високий ступінь їх прагматичної значущості» (Козловський, 1991, с. 72). Вербалізація категоричної достовірності «спостерігається найчастіше в ситуаціях, коли мовець, скажімо, захищає власну або чужу думку, констатує факти, висловлює вдячність, жалкує з приводу чогось, звинувачує когось та ін.» (Козловський, 1991, с. 72). Натомість коли йдеться про аналіз ситуації та прогнози на підставі нього, модус *знати* використовують вкрай рідко, замінюючи його модальними операторами зі значенням *думати*, *розмірковувати*, як це робить американський аналітик, військовий експерт, колишній очільник департаменту стратегій Пентагону Ф. Карбер: «*Не думаю, що хтось насправді щось знає. Я не Нострадамус, і не можу передбачити майбутнє. Але якщо розмірковувати логічно, то мені здається, що самі небезпечні протести для влади, коли вона до них не підготовлена*» (Бесперстова, 2023). Ф. Карбер також протиставляє поняття *думати* і *знати*, причому останнє цілком слушно асоціює з езотеричними передбаченнями, які зазвичай є досить категоричними. Натомість сам він у двох висловленнях з експлікованою епістемічною модальністю використовує гіпотетичні модуси «*не думаю*», «*якщо розмірковувати логічно*», «*здається*», які слід вважати маркерами якісної прогностичної аналітики.

Комунікативно-прагматичні характеристики передбачення

Основними критеріями розмежування різних типів передбачення як виду мисленнево-мовленневої діяльності є

їхня комунікативна мета, комунікативно-прагматичні характеристики адресанта й адресата повідомлення-передбачення, застосовані методи пізнання майбутнього, категоричність суджень.

Комунікативна мета передбачення

Комунікативною метою будь-якого передбачення є вплив на адресата, оскільки кожне передбачення наділене перлокутивною силою – «здатністю висловлення викликати певний ефект»: «ментальний (віра адресата), волітивний (намір адресата) і емотивний (почуття адресата)» (Криворучко, 2020, с. 77–78). Перлокутивний ефект повідомлення залежить від типу передбачення, взаємодії адресанта й адресата. Для наукового та наївного емпіричного передбачення бажаними будуть відповідні дії, вчинки реципієнта, спрямовані на розгортання позитивного сценарію майбутнього. Інші типи ненаукового передбачення апелюватимуть до віри й почуттів адресата, які вуаляють волітивну складову. Наприклад, позитивні прогнози астрологів, на перший погляд, покликані сформувати позитивний образ майбутньої події, а також бажання знову звернутися до джерела повідомлення – інформаційного каналу, якому потрібні підписники.

Наукове передбачення може мати на меті застереження щодо негативних наслідків. У такому разі важливим стає перлокутивний ефект повідомлення: повірить чи не повірить адресат мовцеві, виконає чи не виконуватиме дії, які можуть мінімізувати небажаний ефект. У ситуації повномасштабної війни в інформаційному просторі України часто лунають саме передбачення з рекомендаціями.

Таким, наприклад, є прогноз генерала Залужного, орієнтований на західних платників податків, кошти яких направляються на забезпечення України зброєю для подолання російської агресії. Основною тезою інтерв'ю, опублікованого виданням «The Economist», є невтішний прогноз Головнокомандувача ЗСУ «*I have no doubt they will have another go at Kyiv*» (An interview with General Valery Zaluzhny..., 2022). В. Залужний дуже чітко формулює умови, за яких можливе уникнення негативних наслідків від спрогнозованої ним ситуації: «*I know that I can beat this enemy. But I need resources. I need 300 tanks, 600-700 ifvs, 500 Howitzers. Then, I think it is completely realistic to get to the lines of February 23rd. But I can't do it with two brigades. I get what I get, but it is less than what I need*» (An interview with General Valery Zaluzhny..., 2022). Спонукає генерала до такого формулювання необхідних для запобігання негативним наслідкам прогнозованих дій з боку країни-агресора усвідомлення, що «*When I told him that the British Army fired a million shells in World War One, I was told, "We will lose Europe. We will have nothing to live on if you fire that many shells." When they say, "You get 50,000 shells", the people who count the money faint. The biggest problem is that they really don't have it. With this kind of resources I can't conduct new big operations*» (An interview with General Valery Zaluzhny..., 2022). Тобто у структурі передбачення В. Залужним подальшої ескалації агресії РФ щодо України, можливості повторного наступу на Київ чітко (з наданням точного переліку необхідної Україні зброї та зазначенням її кількості) прописані умови унеможливлення негативних наслідків реалізації такої ситуації. Перлокутивним ефектом тут мають бути дії з надання Україні відповідної зброї.

Перлокутивний ефект наукового прогнозу посилюється, якщо однакові чи схожі передбачення формулюють кілька авторитетних джерел. Українці мають можливість спостерігати таку ситуацію, пов'язану з наданням зброї для подолання воєнної агресії РФ. Великою мірою це є наслідком довіри представників країн-донорів до згаданих аргументів Валерія Залужного, а також до сформульованих іншими авторитетними експертами прогнозів щодо розгортання подій у разі надання необхідної зброї українським військовим. Особливої ваги в таких умовах набули прогнози представників європейських країн, зокрема польського генерала В. Скшипчака, який цілком переконливо заявив: *«Україні якнайшвидше потрібно передати більше танків, бронетехніки та далекобійних ракетних систем, що стріляють на 300 й більше кілометрів. Через високу ймовірність нового наступу Росії в найближчі два-три місяці. Якщо цього не зробити, українцям буде важко витримати ці атаки»* (Безп'ятчук, 2023). Доеднався до прогнозів-рекомендацій американський експерт з питань оборони, військової стратегії, ядерної зброї та національної безпеки професор Ф. Карбер, колишній зовнішній радник прем'єр-міністра Великої Британії М. Тетчер та генерального секретаря НАТО М. Вернера: *«Тобто вам потрібно: 300 M1, 600 Bradley і ще додатково 50 самохідних гаубиць великої дальності. Цього має бути достатньо для успішного контрнаступу і дасть вам необхідні ресурси для того, щоб прорватися до берега Азовського моря, після цього Севастополь буде в радіусі дії вашої артилерії, а далі ви можете або просуватися на захід, щоб відрізати їхні сили, які будуть виходити з Криму, або повернути на схід, зайти сепаратистам в тил і відрізати їх від росії. Тобто до-*

тримуватися того шляху, який пройшов генерал Забродський влітку 2014 року під час свого знаменитого рейду (95-та бригада та інші підрозділи з 19 липня по 10 серпня пройшли близько 470 км, з яких 170 км по тилу ворога. – **Авт.**). Тобто у вас може бути багато опцій, але вам потрібні сили й засоби, щоб це зробити» (Бесперстова, 2023). За змістом та структурою аргументації висловлювання В. Скшипчака та Ф. Карбера цілком суголосні з інтерв'ю Головнокомандувача ЗСУ виданню «The Economist», наведена статистика корелює у всіх дописах, вдало використані вербальні засоби оптимізації перлокутивного ефекту, зокрема поєднані мовленнєві акти різних типів: прямі та непрямі директиви, асертиви тощо (Аполонова, 2021, с. 9). Результатом спільних зусиль багатьох авторитетних експертів стало надання необхідної зброї Українським воїнам, що можемо розцінювати як перлокутивний успіх, за якого мета адресанта відповідає «результату впливу (вдала реалізація перлокуції). Така ситуація означає, що мовець здійснив вдалий акт впливу, або вдалий перлокутивний акт» (Криворучко, 2020, с. 77).

Ігнорування адресатом застережень, попереджень варто розглядати як перлокутивну невдачу, коли співрозмовник правильно інтерпретує завдання впливу мовця, «однак не готовий прийняти їх як свої. Це означає, що інтендований результат впливу не досягнуто, або, інакше кажучи, що інтендований вплив – перлокутивний акт – є невдалим» (Криворучко, 2020, с. 78). Прикладом таких невдалих з погляду реакції на них адресатів передбачень є прогнози про повномасштабний наступ РФ на Україну, про що заявив агентству Bloomberg Президент США Дж. Байден: «Я знаю, що багато людей думали, що я, можливо, перебільшую, але я знав, і ми мали дані, які під-

тверджували, що він (Путін ред.) планує перейти кордон. Не було жодних сумнівів. І Зеленський не хотів цього чути, і багато людей також» (Байден каже..., 2022).

Метою наївних емпіричних передбачень здебільшого є інформування з експлікованим застереженням на зразок «мама сказала не їсти холодного, бо болітиме горло». Очевидно, що таке застереження мами ґрунтується на її минулому досвіді, зазвичай негативному: попередніх випадках захворювання дитини, до якої звернене передбачення, чи її братів / сестер, урахування характеру погоди (холодно / комфортно / спекотно / вітряно / волого тощо), місця трапези (у теплому приміщенні / на вулиці) та багатьох інших чинників. Такі ненаукові передбачення, сформульовані на основі власного досвіду та здорового глузду, не є цілковито точним, але ймовірність захворіти є досить високою за несприятливих умов, тому мета висловлення – застерегти від можливої хвороби, запобігти їй.

Основною комунікативною метою ненаукових передбачень є маніпулятивний вплив на адресата, причому це стосується всіх жанрів: від релігійних до езотеричних прогнозів. О. Черхава комунікативною інтенцією біблійного пророцтва називає «спонукання вірян до молитви, примноження віри, уявлення про майбутню долю людини, розкаяння», а комунікативним смислом – «нагадати про діяння Божественної сили та деякі факти життя людини, примножити віру людини, скерувати її до певного вчинку, показати їй можливе майбутнє у разі непослуху» (Черхава, 2011, с. 8). Маніпулятивний вплив на адресата езотеричного передбачення має іншу мету і в умовах кризи, війни, економічної нестабільності завдає чималої шкоди суспільству. Про це, зокрема, йдеться у матеріалах «Детектор медіа», де названо справжні причини активного залучен-

ня ворожбитів, екстрасенсів та інших віщунів до ефірів більшості українських мас-медіа: «По-перше, це нище бажання скористатися відчаєм людей та накрутити переглядів. По-друге, навпаки, розрадити народ позитивними прогнозами» (Зубченко, 2022). Такі висновки журналіста «Детектор медіа» Я. Зубченка можемо вважати виправданими, оскільки вони сформульовані на основі ґрунтовного аналізу езотеричного контенту «медіа, які публікували екстрасенсів у 2022 році та пізніше» (Зубченко, 2023), здійснена верифікація інформації про майбутнє України, оприлюдненої впродовж майже року від початку повномасштабного вторгнення збройних сил РФ на територію нашої країни, та зауважена відсутність чітких пророцтв, які б збулися. Тож маніпулятивний характер таких публікації є цілком очевидним, проте він не зводиться лише до «бажання здобути більше переглядів» (Зубченко, 2023). Активне поширення провідними ЗМІ України пророцтв, зокрема й таких, які стосуються державного устрою, діяльності представників влади, наводять на думку, що екстрасенси, ворожки та мольфари стали інструментом інформаційної політики певних політичних кіл, що має на меті формувати вигідні їм суспільні настрої. Приклад такого цілеспрямованого використання езотериків для впливу на політичні вподобання громадян є публікація інформаційною агенцією УНІАН «Астролог розкрила всі таємниці та секрети головного розвідника Буданова», змістом якого є характеристика очільника Головного управління розвідки України, загалом складена відповідно до норм справочинства й офіційно-ділового стилю української мови: *«Буданов – людина цілеспрямована і працююча. Він – перфекціоніст, який намагається досягти ідеалу у всьому. Вимогливий до себе та інших.*

Дуже відповідальний. Для нього важлива ця риса і в інших» (Орлова, 2023). Отже, маніпулятивна функція езотеричних ненаукових передбачень, переважна більшість яких не справджуються, є цілком очевидною. Проте визначення їхнього місця в інформаційній політиці держави потребує більш серйозного дослідження.

Чинник адресанта

У науковому прогнозуванні суспільно-політичних процесів у кризових ситуаціях дуже важливим є авторитет адресанта, його репутація, що визначають ступінь довіри до нього. В умовах війни такими спікерами стають люди, які безпосередньо впливають на ситуацію, тобто військові, представники органів влади. В Україні чи не найавторитетнішою особою зараз є Головнокомандувач Збройних сил України генерал В. Залужний. Вдало визначена стратегія війни, ефективна тактика, глибокі знання військової справи і напрацьовані з 2014 р. навички організації та проведення військових операцій, уміння комунікувати з представниками різних верств населення України та представниками інших держав, а особливо з журналістами, сформували образ В. Залужного як беззаперечного лідера, чийї думці варто довіряти. Очевидно, саме тому генералові відведена роль спікера, покликаного доносити до світової громадськості повідомлення, що мають сформувані позитивне ставлення до України, спонукати до продовження тривалої фінансової підтримки нашої держави, попри явну шкоду для економіки й рівня особистого добробуту громадян країн-донорів. Це засвідчує інтерв'ю виданню «The Economist», у якому викладені два альтернативні

прогнози війни Росії проти України та чітко артикульована функція західного бізнесу та платників податків країн Європи та США в цій ситуації. Юристка та політичний аналітик А. Загребельська в дописі від 16.12.2022 на особистій сторінці в соцмережі Фейсбук так схарактеризувала роль Головнокомандувача ЗСУ у міжнародній комунікації: *«Валерію Залужному, як генералу, як «Ukraine's supreme military commander» довіряють західні виборці. Він рідко дає інтерв'ю. І ще рідше англомовні. Зараз самий час акумулювати підтримку західних виборців, західного бізнесу навколо допомоги Україні. Російська пропаганда працює ефективно проти нас, поширюючи свої нарративи. Західні лідери не можуть говорити від імені України. Але про війну може якнайкраще розповісти Ген. Залужний»* (Загребельська, 2023).

Доречним у дослідженні комунікативно-прагматичної структури передбачення є врахування причетності / непричетності адресанта до змісту повідомлення. Під причетністю розуміємо позицію мовця, обізнаного безпосередньо зі змістом описуваних подій, фактів або явищ, залученого до їх спостереження, що є умовою сприйняття повідомлення зі змістом передбачення як достовірного. У ситуаціях непричетності мовець забезпечений інформацією лише для припущення, міркування про достовірність ймовірної пропозиції (Комм, 1990, с. 4). З-поміж ситуацій причетності Я. Комм виокремлює такі: 1) безпосереднє сприйняття мовцем, мотивоване тим, що він займає позицію суб'єкта прямого контакту; 2) ситуації, що характеризують явища, які суб'єкт безпосередньо спостерігає без втручання у процеси; 3) каузальні ситуації; 4) ситуації причетності до джерела інформації, а не до конкретної події (Комм, 1990). Причетність особи, що формулює пе-

редбачення, до ситуацій, про які йдеться у його повідомленнях, впливає на ступінь достовірності їх змісту. Водночас ситуації непричетності мінімізують показники істинності прогнозів. Так, для країн Заходу джерелом інформації, безпосередньо причетним до збройного протистояння України російській навалі, є генерал В. Залужний, якому беззаперечно довіряють ті, чий кошти спрямовані нині на забезпечення української армії необхідною зброєю. Авторитетним джерелом інформації, але причетним до ситуації в Україні вже опосередковано, лише через безпосереднє спостереження та каузальні зв'язки, є польський генерал В. Скішпчак, інтерв'ю з яким опублікувало видання «BBC News Україна», надавши розгорнуту інформацію про генерала як про «одного з польських військових експертів, хто пояснює для суспільства та політиків своєї країни суть подій на полях битв в Україні. Нині генерал закликає до її максимальної підтримки, оскільки переконаний – настає вирішальний і, можливо, переломний момент у війні. У 2006–2009 роках Вальдемар Скішпчак командував сухопутними військами польського війська. Перед тим він очолював багатонаціональну дивізію в Іраку, де служили й українські військові. Після командування польськими СВ Вальдемар Скішпчак також працював заступником міністра оборони Польщі. Тоді він мав змогу ближче познайомитися з можливостями українського ВПК і його перспективами для міжнародної співпраці у виробництві зброї» (Безп'ятчук, 2023). Очевидно, що військовий досвід, виконання воєнних операцій разом з українськими військовими, обізнаність у можливостях українського ВПК дають змогу генералові ефективно впливати на польських політиків з метою забезпечення максимальної підтримки України.

Вагомим чинником довіри адресантові передбачення є досвід верифікації раніше оприлюдненої ним інформації, який в умовах війни часто корелює з бажаним перлокутивним ефектом. Для наукових прогнозів такою верифікацією не обов'язково має біти настання чи ненастання передбачуваних подій. Часто для перевірки використовують аналітичні дослідження в певній галузі, що проводять незалежні експерти. Так, опублікований «The Economist» прогноз В. Залужного підтвердили західні експерти: *«Навесні ми з генерал-лейтенантом у відставці Тревором Кадье (Канадські збройні сили) зробили звіт для НАТО «Відтворення Збройних Сил України для активної оборони, контрнаступу і звільнення окупованих територій».* Дуже багато ідей Залужного і Забродського звучать так само, як в нашому звіті. Повністю погоджуюся з їхньою оцінкою щодо того, що потрібно» (Бесперстова, 2023).

Покликання на попередні передбачення, плани, перспективи, які не справдилися, мас-медіа часто використовують з метою викликати недовіру до поширених прогнозів та до їх автора. Таким, наприклад, є прогноз міністра оборони РФ С. Шойгу щодо масштабної військової реформи в період 2023–2026 років, опублікований з посиланням на ISW виданням «BBC News Україна»: *«Шойгу оголосив, що Росія відновить Московський та Ленінградський воєнний округи, сформує новий армійський корпус в Карелії, сформулює нові самодостатні угруповання військ на окупованій території України та 12 маневрених дивізій. Ці та інші реформи демонструють наміри Росії реформувати російські збройні сили для ведення масштабних конвенційних військових дій в цілому, а не лише для нинішньої війни проти України, припускає ISW»* (Росія хоче

створити армію..., 2023). Утім, видання завершує допис про плани Шойгу висловленням, яке цілком нівелює цінність його прогнозів та дискредитує його як авторитетне джерело, якому варто довіряти: *«Раніше Шойгу вже робив заяви про російські військові реформи, однак вони так і не були втілені в життя, нагадують експерти ISW»*. Проте не слід вважати, що Шойгу, поширюючи інформацію про реформи армії РФ, умисне вводив у оману адресатів такого повідомлення. Наведений текст відбиває специфіку модусу знання, протиставленого думці, міркуванню, описаному нами раніше.

Крім автора передбачення, до його оприлюднення в мас-медіа може бути залученим ретранслятор («третя особа»), який переповідає на широкий загал зміст прогнозів, актуальних у певний час і за відповідних умов. Комунікативна та прагматична компетенція такого ретранслятора, його вміння врахувати мовленнєву ситуацію, специфіку адресата повідомлення та точно відтворити зміст передбачення стають не менш важливими, ніж авторитет автора прогнозу. Прикладом максимально ефективною ретрансляції передбачень, привернення уваги до потрактування Є. Гуцалом *«російської мови як безжальної імперської зброї, як інструменту поневолення інших народів»* (Масенко, 2022) стала публікація Л. Масенко, де було процитовано фрагмент книги *«Ментальність орди»*, що вийшла друком 1996 р. і, очевидно, мало відома широкому загалу нині. Згаданий текст Є. Гуцала є зразком філігранного наукового передбачення, сформульованого завдяки застосуванню методів історичної аналогії, екстраполяції, обрамлений образними засобами мови без однозначних застережень про вплив зросійщення на долю України, невтішну перспективу її поневолення ордою.

Очевидно тому, як зауважує Л. Масенко, у 1990-их «мало хто дослухався до пророчих візій письменника, який намагався попередити українців про реальність загрози новітнього наступу московських орд на Україну» (Масенко, 2022). Актуалізація прогнозу Є. Гуцала у час, коли передбачення справдилося, має, з одного боку, стати аргументом для подальшої дерусифікації України, а з другого – привернути увагу читачів «Радіо Свобода» до постаті письменника як одного з «найпроникливіших українських інтелектуалів» (Масенко, 2022).

Чинник адресата

Важливість реалізації комунікативної мети передбачення, до якого б типу воно не належало, зумовлює потребу урахування особливостей адресата повідомлення, його соціально-демографічних, психоемоційних та інтелектуальних характеристик. «Задля досягнення комунікативного ефекту адресант змушений (усвідомлює це чи ні), формулюючи конкретне висловлювання, вирішувати водночас такі проблеми: 1) побудова моделі гіпотетичного адресата; 2) моделювання власних відносин із адресатом; 3) прогнозування реакцій адресата» (Карпчук, 2005, с. 9). Правильно адресований науковий прогноз стає запорукою сталого поступу й розвитку відповідних галузей суспільного життя, залучення до реалізації позитивних прогнозів чи унеможливлення від негативних наслідків розгортання небажаних подій, формування громадської думки, адекватного розвитку політичних, державних, міжнародних процесів. Для наївного емпіричного передбачення ефективно моделювання взаємин з адресатом і визначен-

ня його реакції зумовлює успіхи чи невдачі, перемоги або прорахунки співрозмовників. Проте чи не найбільшої ваги врахування специфіки адресата набуває в маніпулятивних прогнозах, де провидець має подбати про вибір технологій впливу, які діятимуть на конкретних осіб чи верстви суспільства.

Наукові прогнози в часи лихоліття мають бути філігранно точно зорієнтовані на аудиторію, яка може сприяти позитивному розгортанню ситуації, якнайшвидшому просуванню до перемоги. Прикладом прогностичного успіху у вербалізації інформаційних посилив конкретному адресатові є інтерв'ю Головнокомандувача ЗСУ В. Залужного виданню «The Economist». Українці сприйняли прогнози генерала досить песимістично, адже у них ішлося про подальшу ескалацію конфлікту, можливий повторний наступ війська країни-агресора на Київ. Інформаційною перемогою в такій ситуації була ефективна кампанія щодо пояснення українцям мети інтерв'ю та чітке визначення безпосереднього адресата повідомлення. Чи не найбільш точно ці нюанси аналізованого повідомлення були розтлумачені А. Загребельською в уже цитованому дописі від 16.12.2022 в соцмережі Фейсбук, де чітко визначено й схарактеризовано прямого адресата інтерв'ю: *«Ці заяви для західних виборців. Читачів The economist (думаю, знаєте аудиторію цього видання? 😊). Для великого західного бізнесу. Для тих, хто втрачає гроші. Кому довго пояснювати про цінності. Хто розуміє коротке повідомлення-пояснення на питання «Чому треба продовжувати підтримувати Україну?» Тому що Путін зробить новий наступ, і буде дорожче»* (Загребальська, 2022). Визначений і непрямий адресат повідомлення В. Залужного, якого українці здебільшого роз-

глядають як основного комуніканта у ситуації збройної агресії РФ: *«Тоді наші партнери самі цього не знають? Ні, вони не адресовані лідерам країн-партнерів. Вони і так все знають. З ними не потрібно спілкуватися через пресу»* (Загребальська, 2022). А. Загребельська також дає рекомендації ще одному непрямому адресатові – українцям, які песимістично сприйняли інформацію про можливий повторний наступ, щодо правильного сприйняття інформації: *«Тож, не варто шукати в інтерв'ю докази песимістичних сценаріїв. Ми маємо бути стійкими, щоб перемогти на дипломатичному та інформаційному фронті. Наші спікери не мають замислюватися, як це сприймуть українці, спілкуючись з західною аудиторією та обмежуючи себе в способах комунікацій»* (Загребальська, 2022), сформулювала мотиви генерала Залужного, що спонукали його до оприлюднення таких прогнозів (*«Зараз самий час акумулювати підтримку західних виборців, західного бізнесу навколо допомоги Україні. Російська пропаганда працює ефективно проти нас, поширюючи свої наративи»*). Тобто А. Загребельська досить точно прописала комунікативні функції всіх учасників інтерв'ю В. Залужного «The Economist» як інформаційної події, метою якої стало формулювання негативного прогнозу розгортання війни в Україні для конкретного адресата, спроможного вплинути на ситуацію, унеможливити розгортання негативного сценарію, змінити його на краще – допомогти зреалізувати альтернативний прогноз В. Залужного, так само оприлюднений в аналізованому інтерв'ю: *«I know that I can beat this enemy. But I need resources»*.

В умовах постійної загрози обстрілів ворогом цивільної інфраструктури, житла українців інформування про ймо-

вірні майбутні дії держави-агресора представниками органів центральної та місцевої влади стали дієвим механізмом запобігання розгортанню найгіршого сценарію таких подій, збереження життя та здоров'я громадян. Повідомлення з інформацією про можливі загрози та інструкцією щодо дій у таких ситуаціях активно поширюють через офіційні та особисті сторінки в соцмережах і месенджерах. Авторам таких повідомлень потрібно виважено ставитися і до точності формулювання, і до чинника адресата, враховувати психоемоційний стан людей, які протягом тривалого часу перебувають у стані стресу, аби уникнути зайвої паніки, провокацій. Наприклад, під час повітряної тривоги, коли громадяни попереджені про можливу загрозу, а отже мають перебувати у безпечному місці, а зайвий стрес їм, звичайно, не додасть ні здоров'я, ні снаги, не варто оприлюднювати непідтверджені факти на зразок *«Готуємося до другої хвилі ракет!»* Цілком доречним є повідомлення з коректним інформуванням про можливу загрозу та чіткими інструкціями щодо того, як діяти, аби уникнути негативних наслідків: *«Є загроза ракетного удару (імпліцитно виражена гіпотетична модальність висловлення-прогнозу) – голова Житомирської ОВА Віталій Бунечко у Telegram (джерело інформації). “Зараз слід максимально знизити навантаження на енергосистему області та країни. Це дозволить енергетикам краще підготуватися до надзвичайних ситуацій. Вимкніть усі зайві електроприлади. Будьте готові до екстрених відключень електрики. Не користуйтеся ліфтами. Не нехтуйте сигналами повітряної тривоги”, – пише голова ОВА* (пряма мова представника місцевої влади з точними та лаконічними директивними висловленнями, які легко сприймаються людьми, що пе-

ребувають у стані емоційного збудження). Висловлення-попередження з епістемічним модальним значенням достовірності релевантні в ситуаціях, коли відомо, що загрозна подія вже розпочалася (ракети в повітрі, визначена їх траєкторія): *Ракети в напрямку Житомирщини* (імпліцитно виражена модальність достовірності) – *голова Житомирської ОВА Віталій Бунечко* (джерело інформації). *“Залишайтеся в укриттях. Не знімайте та не викладайте рух ракет, роботу ППО та наслідки влучання”*, – *пише голова ОВА* (пряма мова представника місцевої влади з точними та лаконічними директивними висловленнями).

Категоричність суджень

Прогнози зазвичай формулюють із зазначенням ступеня можливості їх реалізації, і вкрай рідко їхня вірогідність є стовідсотковою. «Прогнозування, на відміну від пророкування, не зводиться до спроб угадувати деталі майбутнього, йому властива ймовірнісність. Пророкування, на відміну від прогнозування, – це твердження про майбутнє, якому не властива ймовірнісність, воно претендує на абсолютну достовірність» (Городяненко, 2003). Наприклад, радник Міністра внутрішніх справ України, виконавчий директор Українського інституту майбутнього В. Денисенко, відповідаючи на запитання *«Нам чекати на ядерний удар?»*, не дає точної відповіді, а висловлює припущення, аргументуючи їх: *«Два тижні тому я б сказав би, що він [Путін] не наважиться, тому що Путін по своїй суті соціопат, він трус. А соціопати – це люди, які мають низький поріг болю і низький поріг страху.*

Тобто їм страшно, їм боляче. Зараз після саміту ШОЗ, після Самаркандського його вояжу щось відбулося в елітах Російської Федерації і Путін перестав бути альфасамцем. В Росії є такий собі колективний путін, і цей колективний путін, насправді, почав прискорювати процеси. Це і мобілізація, і анексія територій, і так далі, і так далі. Тому сам по собі Путін навряд чи зробив би щось, тому що він би просто побоявся. Колективний путін буде його штовхати до цього. До чого це призведе, поки сказати складно» (Денисенко, 2022). Наведений фрагмент інтерв'ю В. Денисенка можемо визначити як наукове припущення, оскільки в ньому на підставі ґрунтовного аналізу суспільно-політичних процесів, які відбуваються в РФ у контексті її повномасштабного вторгнення в Україну, описані варіанти майбутньої поведінки керівних російських кіл щодо застосування ядерної зброї: поперше, йдеться про можливі майбутні дії президента РФ Путіна, по-друге, т.з. «колективного путіна», тобто владної верхівки. Щодо обох сценаріїв В. Денисенко не висловлює однозначного прогнозу. Мовними маркерами гіпотетичності щодо дій самого Путіна є висловлення ірреальної модальності з предикатом, вираженим формою умовного способу дієслова, увиразнене модальною часткою *навряд*, яка «уживається для вираження сумніву в тому, про що говориться» (СУМ-20): *навряд чи часто зробив би*. Щодо можливості «колективного путіна» наважитися на ядерний удар Денисенко висловлюється ще більш однозначно, експлікуючи своє незнання того, як розвиватимуться події у майбутньому: *«До чого це призведе, поки сказати складно»*.

Натомість ненаукові передбачення зазвичай досить категоричні. Адресант таких висловлень-завбачень або

переконаний у істинності своїх тверджень і ретранслює це адресатові, або ж вдається до умисного маніпулювання, намагаючись переконати слухачів у тому, в що сам не вірить. Досить поширеним жанром таких передбачень є найрізноманітніші астрологічні прогнози, яскравим прикладом якого є інтерв'ю «таролога, екстрасенса и родолога» О. Стогнушенко, оприлюднене на Ютуб-каналі PeopleLife. Свою безапеляційну впевненість у істинності таро-прогнозу провидиця вербалізує, вживаючи низку маркерів епістемічної суб'єктивної модальності достовірності: *«К концу октября нас ожидает прояснение ситуации затянувшейся битвы. Атаки на Киев – это сто процентов! И они будут»* (Мост взорван..., 2022); *«Я могу смело утверждать, что к концу октября нас ожидает прояснение ситуации затянувшейся битвы»* (Мост взорван..., 2022). У наведених фрагментах передбачення таролога бачимо різні варіанти вербалізації маркерів упевненості в змісті повідомлень: фраза *«сто процентов»*, яка має значення «цілковито точно», та предикат модусу, виражений сталою конструкцією зі значенням переконування у змісті сказаного *«я могу смело утверждать»*. Модальність достовірності, виражена модусами віри, реалізована в наведеному тексті, «описує стан людини шляхом актуалізації трьох сем: 'вважати', 'знати', 'хотіти', – дві з яких ('вважати', 'хотіти') відрізняють її від модусів знання і зумовлюють суб'єктивний характер оцінки змісту пропозиції, позбавлений об'єктивного обґрунтування. Це зумовлює часту невідповідність змісту повідомлення, яке модальний суб'єкт вважає достовірним, реальному стану речей» (Доценко, 2006). У жанрах ненаукового передбачення бажання вірити притаманне більшою мірою адресатові

повідомлення, ніж адресантові, тому предикат віри часто експлікується саме в їхньому мовленні. У медійному дискурсі функцію таких експлікаторів віри часто виконують журналісти, які спілкуються з провидцями. Наприклад, в інтерв'ю з екстрасенсом Максимом Гордєєвим на каналі ProUA «Коли закінчиться війна і чому путін не вмирає?» акцент на бажанні вірити передбаченням робить саме журналістка: *«Ми всі хочемо вірити в краще. І дуже часто в пошуках відповідей на багато питань звертаємося до людей з особливими здібностями. Тож коли настане довгоочікувана перемога?»* (Коли закінчиться війна..., 2022). Зауважимо, що екстрасенс, відповідаючи на це та інші запитання, активно використовує маркери впевненості в тому, у що хоче вірити слухач: *«Вони всі загинуть. Всі, хто зараз піде на нашу землю. Всі! Розумієш, тут справа не у тому, що нам дали дуже багато зброї, нам зараз вищі сили дуже сильно допомагають. Справа не в цьому! Проблема в тому, що вся нечисть, яка повинна загинути, вона загине саме завдяки нашій країні. Тобто ми як такий правильний потік чистої світлої енергії будемо нищити все це, всю цю нечисть. Тому висновок один – Україна переможе стовідсотково, причому не просто переможе»* (Коли закінчиться війна..., 2022). У наведеному фрагменті передбачення мовець не використовує будь-яких маркерів гіпотетичності, натомість активно вживає спеціальні мовні засоби (тавтологія, лексеми-актуалізатори значення впевненості у сказаному: *стовідсотково, висновок один* тощо) задля переконання слухачів у правдивості сказаного. Наведена інформація в момент мовлення не може бути верифікованою, а отже, доведеною чи спростованою, тому адресата змушують вірити в сказане.

Висновки

У медійному дискурсі від початку ескалації агресії Російської Федерації проти України значно зросла кількість і наукових, і ненаукових передбачень, що зумовлено запитом суспільства на інформацію, яка могла б посприяти збереженню емоційно-психологічної рівноваги, збереженню життя, здоров'я та майна українців.

Передбачення як мисленнєво-мовленнєва категорія потребує осмислення не лише з погляду її когнітивної структури та методології формулювання, а й з урахуванням мовної природи її реалізації. Тому актуальними постають проблеми вивчення семантичного розмаїття, мовної репрезентації, комунікативно-прагматичної специфіки висловлень-прогнозів.

Наукове й ненаукове (наївні емпіричні, інтуїтивні, езотеричні тощо) передбачення можуть бути окреслені в межах кожного типу за низкою логіко-філософських та лінгвістичних, зокрема комунікативно-прагматичних, ознак.

Для наукових прогнозів характерним є застосування наукових методів пізнання майбутнього через його зв'язок з теперішнім і минулим, поєднання теоретичного осмислення ймовірного варіанту розгортання подій з емпірикою, реалізація у висловленнях з експліцитним чи імпліцитним гіпотетичним типом суб'єктивної епістемічної модальності. На комунікативно-прагматичному рівні наукові завбачення є потенційно верифікованими, супроводжуються каузальними конструкціями з аргументацією змісту основного висловлення. Адресант повідомлення є безпосередньо чи опосередковано причетним до подій, пов'язаних із передбаченням, ураховує психоемоційні,

когнітивні особливості адресата, його можливість зреагувати належним чином на прогноз. Метою наукового передбачення є інформування задля ефективного розгортання подій, запобігання негативним наслідкам.

Ненаукове наївне емпіричне передбачення за комунікативною метою тяжіє до наукового, проте відрізняється від нього методами формулювання образу майбутнього, в яких відсутнє теоретичне підтвердження гіпотези, натомість актуалізуються особистий та чужий спостережений досвід і здоровий глузд. На ефективність таких передбачень впливають комунікативно-прагматичні чинники, зокрема тип причетності адресанта повідомлення до майбутніх подій, а також до ситуацій, що є причиною та умовою передбачення. Наївні емпіричні передбачення можуть реалізуватися у висловленнях як гіпотетичної, так і категоричної епістемічної модальності.

Комунікативною метою езотеричних передбачень, кількість яких стрімко зростає в умовах суспільно-політичних криз, є маніпулювання з метою вплинути на настрої і вчинки адресата повідомлення. Такі висловлення категоричні, з часто експлікованими модусами знання, переконання, впевненості. Автор таких передбачень зазвичай має високий рівень комунікативної компетентності. Екстралінгвальними чинниками, що впливають на ефективність реалізації маніпулятивної мети езотеричних передбачень, є предмети-символи, що стають об'єктом трактування. Мовлення провидців і віщунів образне, емоційно забарвлене, рясніє стилістичними засобами впливу на адресата повідомлення.

Запропонована розвідка не вичерпує всього кола актуальних проблем, розв'язання яких сприятиме осмисленню ваги лінгвістичного опрацювання прогнозів різних

типів, його впливу на ефективність прогностичної діяльності в різних сферах життя суспільства. Перспективу вбачаємо в дослідженні мовних і комунікативно-прагматичних особливостей прогнозів різних типів, засобів оптимізації їх перлокутивного ефекту.

Список використаних джерел

- Американські журналісти склали карту із розташуванням військ РФ на кордоні з Україною. *Укрінформ*, 08.01.2022. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3381754-amerikanski-zurnalisti-sklali-kartu-iz-roztasuvannam-vijsk-rf-na-kordoni-z-ukrainou.html>
- Байден каже, що Зеленський відкидав попередження про вторгнення – Bloomberg. *Радіо Свобода*, 11 червня 2022. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bayden-zelenskyu-poperedzhennya-pro-vtorhnennya-bloomberg/31893590.html>
- Бесперстова Ольга, Сухой Олександр. «Наприкінці літа росіяни можуть наважитися на фінальну спробу взяття Києва», – американський військовий експерт Філіп Карбер. «ФАКТИ», 21 січня 2023. <https://fakty.ua/414013-v-konceleta-rossiyane-mogut-reshitsya-na-finalnyuyu-popytku-vzyatiya-kieva---amerikanskij-voennyj-ekspert-fillip-karber>
- Безп'ятчук Жанна. «Росія може вдарити з боку Воронежа, Курська і Брянська» – польський генерал. *BBC News Україна*, 19 січня 2023. <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-64308209>
- Денисенко, В. ЧИ БУДЕ ЯДЕРНИЙ УДАР ПО УКРАЇНІ та що очікує Росію. *Блискавка. Оперативні новини. YouTube*. 28 вересня 2022. https://www.youtube.com/watch?v=Iniq_NPUjxk
- Зеленський Володимир. Без паніки. З вірою в Україну та мир! *Офіс Президента України. YouTube*. <https://www.youtube.com/@PresidentGovUa>
- Загребельська Агія. 1. Чи відмовився Путін від захоплення всієї України? *Facebook*. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100004534422805>

- Коли закінчиться війна в Україні 🇺🇦🇺🇸🇬🇧 Таро від Оленка з діаспори в Канаді. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=vgzoi2IydCo>
- Коли ЗАКІНЧИТЬСЯ війна і чому путін не вмирає? – інтерв'ю з екстрасенсом Максом Гордеєвим. *ProUA. YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=g9H6fe7VleM>
- Консервація та заготовки на зиму. *Facebook*. <https://www.facebook.com/groups/609687919665866/user/100036858317281/>
- Корера, Гордон. Як західна розвідка намагалася зупинити війну в Україні та в чому помилилась. *BBC News Україна*, 9 квітня 2022. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61036535>
- Масенко, Л. Т. Українізації Харкова не сприятимуть дискусії з представниками «п'ятої колони». *Радіо Свобода*, 11 листопада 2020. <https://www.radiosvoboda.org/a/30940802.html>
- Масенко, Л. Т. Еліта, псевдоеліта і народ в сучасній Україні. Коли діждемося Вашингтона? *Радіо Свобода*, 02 лютого 2021. <https://www.radiosvoboda.org/a/elita-psevdoelita-narod-ukrayina/31080910.html>
- Масенко, Л. Т. Масована пропаганда Кремля. Як створювали міф про «велику російську мову»? *Радіо Свобода*, 27 жовтня 2022. <https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-propahanda-rosiyska-mova/32101740.html>
- Мост взорван! Ольга Стогнушенко: Предвидение сбылось... Проблемы с водой, но жертв нет. *PeopleLife YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=B2OuD1XExgE>
- Орлова, Віолетта. Астролог розкрила всі таємниці та секрети головного розвідника Буданова. *УНІАН*, 06 січня 2023. <https://www.unian.ua/lite/astrology/budanov-astrolog-rozkrila-sekreti-rozvidnika-natalna-karta-12101082.html>
- Росія хоче створити армію для ведення великих війн – експерти ISW. *BBC News Україна*, 18 січня 2023. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64314444>
- Соляр Катерина. Чому Путін боїться вторгнення в Україну: три причини. *24 Канал*, 2 лютого 2022. https://24tv.ua/chomu-putin-boiysya-vtorgnennya-ukrayinu-novini-rosiyi-i-ukrayini_n1856283

An interview with General Valery Zaluzhny, head of Ukraine's armed forces. *The Economist*, 15 грудня 2022 (англ.) <https://www.economist.com/zaluzhny-transcript>

ISW про можливий наступ РФ із Білорусі: більш імовірний наприкінці 2023 року. *Радіо Свобода*, 20 січня 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-isw-rosia-nastup-z-bilorusi/32231773.html>

Список використаної літератури

Андрущенко, И. В., Вусатюк, О. А., Линецкий, С. В., Шуба, А. В. (2006). *Философский словарь*. Київ: А.С.К.

Аполонова, Л. А. (2021). Оптимізація перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів у німецькомовному діалогічному дискурсі. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Запоріжжя: Запорізький національний університет.

Апресян, Ю. Д. (1995). Проблема фактивности: знать и его синонимы. *Вопросы языкознания*, 4, 43–63.

Арутюнов, В. Х., Свінціцький, В. М. (2003). *Філософія глобальних проблем сучасності*. Київ: КНЕУ.

Арутюнова, Н. Д., Булыгина, Т. В., Красухин, К. Г. и др. (1992). *Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис*. М.: Наука.

Бурда, В. Передбачення про Україну: чому пророцтвам Нострадамуса, Ванги та мольфарів не варто вірити. *Chas News*, 20 січня 2023. URL: <https://chas.news/not/peredbachennya-pro-ukrainu-chomu-prorotstvam-nostradamusa-vangi-ta-molfariv-ne-varto-viriti>

Бурячок А. А. та ін. (2001). *Словник синонімів української мови : В двох томах. Т. 1 : А–Н / Гнатюк Г. М.; Головащук С. І.; Горюшина Г. Н.; Лозова Н. Є.; Тараненко О. О.; Фридрак В. Б.; Мельник Н. Ю.; Нечитайло О. І.; Родніна Л. О.; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови; НАН України*. Київ: *Наука думка*.

- Витгенштейн, Л. О. (1984). О достоверности. *Вопросы философии*, 8, 142–149.
- Гальона, Н. (2013). Структура і семантика гіпотетичного модусу. Актуальні проблеми лексикології і граматики української мови. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 252–274.
- Горбатенко, В. (2004). «Аналіз майбутнього» та його роль в управлінні соціально-політичними процесами. *Політичний менеджмент*, 1, 30–40.
- Городяненко, В. Г. та ін. (2003). Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В. Г. Городяненка. Київ: Видавничий центр «Академія». URL: https://www.ebk.net.ua/Book/sociology/gorodyanenko_sotsiologiya/part4/4501.htm
- Доценко, О. Л. (2006). Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності. Київ: Міленіум.
- Дяченко, Н. (2016). Прогнозування як складова аналітичної діяльності органів державної влади. *Ефективність державного управління*, 4 (49), ч. 1, 92–100.
- Зубченко, Я. (2022). Марс у фазі «закрий рота». Чому астрологам у новинах краще помовчати. *Детектор медіа*, 9 Квітня 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/198212/2022-04-09-mars-u-fazi-zakryu-rotu-chomu-astrologam-u-povynakh-krashche-pomovchaty/>
- Зубченко, Я. (2023). Дошка ганьби. Медіа, які публікують астрологів. *Детектор медіа*, 14 січня 2023. URL: <https://detector.media/kritika/article/207011/2023-01-14-doshka-ganby-media-yaki-publikuyut-astrologiv/>
- Ігіна, З. О. (2009). Модальні слова у персонажному мовленні: семантичний та прагматичний аспекти (на матеріалі прози англійського й американського модернізму). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ: Київ. нац. лінгв. ун-т.
- Караванський, С. (2012). Практичний словник синонімів української мови. 4-те вид., опрацьоване і доповн. Львів: БаК.
- Карпчук, Н. П. (2005). Адресованість в офіційному та неофіційному англійському дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз). Автореферат дисертації на здобуття наукового

ступеня кандидата філологічних наук. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

- Козловський, В. В. (1991). Про прагматичну спрямованість суб'єктивно-оцінного аспекту модальності. *Мовознавство*, 3, 68–73.
- Комм, Я. Б. (1990). Функционирование высказываний с эксплицитным модусом мнения. Душанбе: Тадж. ГТУ.
- Криворучко, С. І. (2020). Перлокутивна оптимізація мовленнєвого акту. *Від слова до діла: лінгвопрагматика дискурсу : колективна монографія* / [Артеменко Ю. О., Безугла Л. Р., Белозорова О. М. та ін.]. Вінниця: Нова Книга.
- Кушнір, О. Я. (2017). Проективна сутність людини як чинник визначення соціальних змін. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*, 49, 205–218.
- Наумук, О. І. (2010). Когнітивні та прагматичні характеристики порад у сучасній англійській мові. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Донецьк: Донец. нац. ун-т.
- Нелюба, А., Редько, Є. (2015). Лексико-словотвірні інновації (2014). Словник / загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історикофілологічне товариство.
- Приседська, В. Є. (2008). Структура, семантика і прагматика англійських, німецьких, російських та українських публічних показників. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Донецьк: Донецький національний університет.
- Поппер, К. (2002). Объективное знание. Эволюционный подход. *Електронная публикация: Центр гуманитарных технологий*. <https://gtmarket.ru/library/basis/4291>
- Романенко, О. (2016). Соціально-філософські та антропологічні засади визначення умов передбачення майбутнього. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*, 18, 118–126.
- Сидоренко, О. П., Корлюк С. С., Філяпіп М. С. та ін. (2010). *Філософія: Підручник / за ред. О. П. Сидоренка*. Київ: Знання.
- Скибицька, Н. В. (2004). Епістемічна модальність в англійській мові (діахронний аспект). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ.

- Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. 1970–1980. Київ: Наукова думка.
- Словник української мови у 20 т. / наук. кер. проєкту акад. НАН України В. А. Широков. Київ: Наукова думка. <https://sum20ua.com>
- Сухорольський, П. М., Сухорольська, І. Ю. (2018). Основні етапи розвитку футурології та її завдання в умовах сучасного світу. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 21 (3), 116–123.
- Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. (1990). Ленинград: Наука.
- Ткаченко, А. М., Казачков І. О. (2009). Наукове передбачення та невизначеність майбутнього у стратегічному плануванні. *Економіка промисловості*, 4. 16–18.
- Філософський енциклопедичний словник. (2002). НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис.
- Черхава, О. О. (2011). Англomовне біблійне пророцтво як різновид фідейстичного дискурсу (на матеріалі KING JAMES BIBLE). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова.
- Шведова, М., Вальденфельс, Р. фон, Яригін С., Рисін А., Старко В., Ніколаєнко, Т. та ін. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК), Київ, Львів, Єна, 2017–2022. URL: <http://uacorpus.org> (18.10.2022-04.01.2023)